

Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi

Journal of Ottoman Legacy Studies

e-ISSN: 2148-5704

Cilt 13, Sayı 36, Temmuz 2026 / Volume 13, Issue 36, July 2026

Makale Türü/Article Types: Araştırma Makalesi/Research Article

Geliş/Received: 26.12.2025

Kabul/Accepted: 19.04.2026

DOI: 10.17822/omad.133615

Atıf/Citation: Eyup Sertaç AYAZ ve Alper BAHTİYAROĞLU “Manzum Bir Astronomi Kitabı “Uşûl-i Hâl” (Dil İncelemesi Metin)”. *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi* 13/36 (2026): 567-597.

Eyup Sertaç AYAZ

(Doç. Dr.) Kafkas Üniversitesi, Türkiye, ayazsertac@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-0461-5665>

Alper BAHTİYAROĞLU

(Dr. Öğr. Üyesi) Kafkas Üniversitesi, Türkiye, alp_er_b@hotmail.com, <https://orcid.org/0000-0001-7685-6268>

Manzum Bir Astronomi Kitabı “Uşûl-i Hâl” (Dil İncelemesi Metin)

A Poetical Astronomy Book “Uşûl-i Hâl” (Language Review-Text)

Öz: Türk dilinin tarihi dönemleri içerisinde farklı alfabelerle yazılmış metinlerinin çeviri yazı alfabesine aktarılmasıyla o metinlerdeki dil özelliklerinin ve söz varlığının hem geçmiş kullanımları gün yüzüne çıkarılabilecek hem de mevcut kullanımdaki değişimleri tartışılabilecektir. Yıldızları, gök cisimlerini, burçları ve bunların hareketlerine bağlı olarak yeryüzünde meydana gelen olayları kendine has bir söz varlığı ve üslupla anlatan “Uşûl-i Hâl” de bu amaçla çalışmaya konu edilmiştir. Eser, her sayfaya 2 sütun halinde, 11 satır olarak yazılmış toplam 492 beyitten meydana gelen bir astronomi kitabıdır. Konusu itibarıyla kendine has bir dille yazılan eserde yer alan başlıca hükümler; yıldızların burçları ne kadar zamanda dolaştığı, Arap, Acem ve Rum toplumlarına göre yıl dönümleri, mevsimlerin değişimi, bu değişimlere bağlı olarak meydana gelen tabiat olayları, gök cisimlerinin hareketleri, ayın çeşitli burçların etkisine girmesi ve buna bağlı olarak yeryüzünde meydana gelen zelzele, kıtlık, bolluk, hastalık, sağlık gibi iyi veya kötü olaylardır. Yaygın olarak görülmeyen ilm-i ahkâm-ı nücum konusunu içeren eserlerden biri olan ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilebileceğimiz “Uşûl-i Hâl”in dil özelliklerinin tespit edilmesi düşüncesiyle ele alınan bu çalışmanın “Giriş” kısmında eserin içeriği ve biçim özellikleri hakkında bilgi verildikten sonra dil özellikleri sırasıyla “ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı” başlıkları altında incelenmeye çalışılmıştır. Çalışmanın sonunda ise incelemeye esas alınan manzum astronomi metni çeviri yazı alfabesiyle verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Eski Anadolu Türkçesi, Uşûl-i Hâl, dil incelemesi, söz varlığı, astronomi.

Abstract: By transferring the texts written in different alphabets in historical periods of the Turkish language to the translated text's alphabet, both the past uses of the language features and the presence of words in these texts can be revealed and the changes in the current use can be discussed. “Uşûl-i Hâl”, which describes the stars, celestial bodies, horoscopes, and events that occur on Earth due to the movements of them, became the subject of the study for this reason. The work is an astronomy book, consisting of a total of 492 couplets, written on each page in 2 columns, 11 lines. The main provisions contained in the work, which was written in its own language as of its subject matter, are how long it took for the stars to circulate the zodiac, anniversaries according to the Arab, Persian and Greek societies, the change of seasons, the natural events that occur due to these changes, the movements of celestial bodies, the moon undergoing the effects of various zodiac signs, and therefore good or bad events that occur on earth, such as the earthquake, famine, abundance, disease, health. In the "Introduction" part of this study, which was handled with the idea of determining the language characteristics of “Uşûl-i Hâl”, which can be described as a work of transition from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish and is one of the works containing the subject of ilm-i ahkâm-ı nücum (astronomy science), which is not widely seen, the language features were tried to be examined under the headings of "phonetics, morphology, and vocabulary", respectively, after giving information about the content of the work and its stylistic features. At the end of the study, the poetical astronomy text, which was the basis of the study, was given in translated writing alphabet.

Keywords: Old Anatolian Turkish, Uşûl-i Hâl, language review, vocabulary, astronomy.

Extended Abstract: This study examines the linguistic features and lexis of Uşûl-i Hâl, that is a verse text of 492 couplets recorded at the Library of the Religious Affairs Administration (inv. no: 004560), and belongs to the

tradition of *ilm-i ahkâm-ı nücûm* (the science of deriving judgments from stars). The study aims to identify the orthographic features of the relevant period and to highlight emerging tendencies of innovation within the process of internal linguistic change. The work is particularly significant for historical Turkish language studies because it displays characteristics of the transitional phase from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish. In this regard, the text was analyzed at phonetic, morphological, and lexical levels; intra-linguistic variations and orthographic features associated with the writing tradition were identified, and its transliteration was provided.

In the phonological analysis, the coexistence of vowel rounding and unrounding [*bil-dür-* (339) ~ *bil-dîr-* (103)], emerges as the most distinctive indicator of transitional period character. The simultaneous use of forms that violate labial harmony further suggests that the text reflects historical periods.

From a morphological perspective, the text stands out for its rich use of nominal derivational suffixes formed from both nouns and verbs. The active use of suffixes such as “+IU, +sIz, +IK, +(I)ncI, +cık” reflects the derivational suffixes of that period. In verb conjugations, the combined use of rounded-close and unrounded-close vowel forms in personal suffixes points to the phonological transition process. Various forms observed in possessive and case suffixes also supports this multilayered structure.

In terms of lexis, the text has a multilingual structure consisting of Turkish, Arabic, and Persian. Arabic elements feature prominently at both lexical and morphological levels. The text frequently represents Arabic constructions (*dârü'l-bekâ, miftâhü'l-ferec*), broken and regular plural forms (*aḥvâl, erkân, nücûm; seyyârât, mu'cizât, selâfîn*), dual examples, and even Arabic sentences. Persian elements appear particularly through prefixes (*bâ-, bî-, be-, ez-, hem*), constructions, and terms related to calendar dates and time (*çihârşenbih, düşenbe*). In addition, the inclusion of month names of Greek origin (*aprilus, septevris*) broadens the scope of cultural interaction in the text. Altogether, this situation reflects the multilingual and multicultural structure of the *ilm-i ahkâm-ı nücûm* literature.

Furthermore, Turkish elements occupy an important place in the lexis of the text. Turkish words appear frequently especially in domains such as daily life, natural phenomena, and concrete concepts. Moreover, words formed using Turkish suffixes with high derivational power (*yaluñ+uz, kiçi+rek, yoh+sul, gün+düz, yol+daş, görk+li, baht+lu*) highlight the language's productivity.

The text also preserves several archaic Turkish words. For example, forms such as *süñü* (bayonet), *qarañu* (dark), *bay* (rich), *kanı* (where), *erte* (after), *ırak* (far), *yavuz* (bad), *öküş* (many), *aşşı* (benefit), *ıssı* (hot), *yügür* (to run), *irgür* (to deliver), *kaçan* (when), *uş* (this), *şol* (that), *şayru* (ill), and *taşra* (outside) reflect features specific to Old Anatolian Turkish. These elements demonstrate that the text is not merely composed of Arabic and Persian terms, but also is grounded in a strong Turkish base.

In terms of content, the text addresses topics such as the duration of planets' transits through zodiac signs, the formation of seasons, and the influence of celestial bodies on earthly events. At the same time, it offers a moral and didactic framework shaped by the relationship between fate and causality.

In conclusion, *Uşûl-i Hâl* stands out as an important text because it is one of reflections of the *ilm-i ahkâm-ı nücûm* tradition in the Anatolian region, reflects the transition process from Old Anatolian Turkish to Ottoman Turkish and concretizes this process through linguistic material. Combined use of Arabic and Persian scholarly terminology with a Turkish lexical foundation in terms of lexis reflects the multilingual cultural atmosphere of that period.

Giriş

Yıldızları, gök cisimlerini, burçları ve bunların hareketlerine bağlı olarak yeryüzünde meydana gelen olayları kendine has bir söz varlığı ve üslupla anlatan “Uşûl-i Hâl” yazıldığı devrin dil özelliklerini taşımasının yanında konusu itibarıyla da dikkat çeken bir eserdir. Yazıldığı tarih ve müstensihî hakkında bilgiye ulaşılamayan bir astroloji kitabı olan eser dil özellikleri bakımından değerlendirildiğinde Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemi eseri olarak nitelendirilebileceğimiz dil özelliklerine sahiptir.

İslâm literatüründe “*ilm-i nücûm, ilm-i ahkâm-ı nücûm, ilmü't-tencîm*” gibi isimlerle anılan astroloji bilimine göre insan, hayvan, bitki ve maden; gök cisimlerinin etkisi altındadır. Dünya'nın konumuna göre diğer gök cisimlerinin Dünya üzerindeki etkileri değişir. Konumlarından kaynaklanan etkileri bilmek ve yorumlamak ise müneccimlerin işidir.¹ Metnimizde kozmik hareketlilik anlatılırken bir yandan ahlaki ders verildiği bir yandan da kader-sebep ilişkisiyle birinin diğerinin varlığını ortadan kaldırmadığına dikkat çekilir:

¹Fatma Büyükkarcı Yılmaz, “Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale”, Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/9 Summer, 2014: 132, Erişim Tarihi: 16.04.2026, <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.6970>

İşbu gün eyler deprân hem tulû‘
335 Çün yücelik buldı mahv oldu huzû‘

“Hareket ve doğuşun olduğu bu günde yüceliğe erişilince tevazu yok olur.” şeklinde anlamlandırabilecek olan beyitte zahiri yüceliğin, yükselme tutkusunun alçak gönüllülüğü ortadan kaldırma tehlikesine de dikkat çekildiği düşünülebilir.

Bunlar eydür rızk kısm étdi Çalap
21 İlle her şey’e girü şey’dür sebeb

“Bunlar der ki: rızkı Tanrı paylaştırmıştır; ancak her şey için yine bir sebep vardır.” Beyitte iki düşünce karşı karşıya getirilir. İlk mısırada, rızkın Tanrı tarafından önceden paylaştırıldığını savunan kaderci bir anlayış vardır. İkinci mısırada ise bu kaderci anlayışa bir kayıt düşülür: Her ne kadar rızık Tanrı’dan olsa da, dünyadaki her şey **sebep-sonuç ilişkisi** içinde gerçekleşir. Kısaca bu beyitte “**tevekkül-tedbir dengesi**”ne dikkat çekilmektedir.

İlm-i ahkâm-ı nücûm iki ana disipline ayrılır. Tabii astroloji, feleklerin atmosfer ve yeryüzündeki dört unsura dayalı nesne ve olaylar üzerinedeki etkilerini inceler, tahmin ve kehanetlerde bulunur. Ahkâm astrolojisi ise gök cisimlerinin insan kaderi üzerindeki etkileri hakkında kehanetlerde bulunur.² Bu açıklamada da belirtildiği üzere esere konu olan başlıca hükümler, yıldızların burçları ne kadar zamanda dolaştığı; Acem, Arap ve Rum toplumlarına göre yıl dönemleri; mevsimlerin değişimi, bu değişime bağlı olarak ay ay tabiatıta meydana gelen değişiklikler metinde çeşitli beyitlerde ifade edilmiştir:

Zîra bir yıl üçer ay dört faşl olur
111 Yaz yay güz kışa hem vaşl olur
İki faşl eyler yılı kılmaz dırâz
134 Altı ay kışdur temâm altısı yaz
Yayı yazdan tutdı kışdan güzî
135 Yılbaşıdur dér mu’ayyen nevrûzı

Gök cisimlerinin hareketleri, çeşitli burçların etkisine girmesi ve buna bağlı olarak aşağıdaki beyitte de belirtildiği üzere yeryüzünde zelzele, kıtlık, bolluk, hastalık, sağlık gibi olabilecek iyi veya kötü şeyleri konu edinir:

Bu kitâb çün-kim ola elinde anuñ
108 Bile cümle hayr vü şerrin dünyânuñ

Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi, Türkçe yazma eserler arasında 004560 demirbaş numarasıyla kayıtlı olan Uşûl-i Hâl’in ahkâm konusunu içeren metin bölümü 25 varaktan oluşmakla birlikte, 25^b-26^b sayfaları arasında ise ferâ’iz ile ilgili Osmanlıca bir parça bulunmaktadır.

Harekeli nesihle, 2 sütun halinde, her sayfada 11 satır olarak yazılan manzum ahkâm kitabı toplam 492 beyitten oluşmaktadır. Aruzun “fâilâtün fâilâtün fâilün” kalıbıyla yazılmasına rağmen pek çok vezin hatasıyla karşılaşılacak metnin çeviri yazısı yapılırken yazım hataları dışında müstensihim imlasına müdahale edilmemiş, düzeltilen kısımlar dipnotta gösterilmiştir. Nohudi renkte filigranlı kâğıt kullanılan eserin konu başlıkları ve fasılları kırmızı mürekkeple, geriye kalan metin kısımları ise siyah mürekkeple yazılmıştır.

Yazar eserini Dâniyâl Peygamberin, İmam Cafer-i Sâdık’ın ilminden ve Acaibu’l-mahlukat’tan yararlanarak kaleme aldığını şu beyitlerle dile getirmiştir:

Yahûd ilhâm aldı aña bu mağâl

² Tefvîk Fehd, “İlm-i Ahkâm-ı Nücûm”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, C. 22 (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2000), 125.

- 73 Sen bilürsin hüd nebîdür *Dâniyâl*
Anı kim yazmış kitâbda *Dâniyâl*
83 *Ca'fer-i Şâdık* dilinden söyledüm
Bir kitâb adın '*Acâyib* dediler
239 Ber vü bahr vü hem garîb dediler
Kim anı şeyh-i cihân yâd eylemiş
240 Dörlü *mahlûkâtı* temâmet eylemiş
Pes kitâbından anuñ naql eyledüm
244 Bu me'ânî bahrine saql eyledüm

Arşiv kayıtlarında daha evvel başka bir nüshasına rastlanmadığı belirtilen eser incelendiğinde, Anadolu'da 1408 tarihinde astroloji üzerine yazıldığı bilinen ilk Türkçe eser³ olan Yazıcı Salih'in “Şemsiyye”sinin⁴ bazı bölümlerinin kopya edildiği görülmektedir. Ancak incelemeye esas aldığımız eserin bire bir kopya edilmekten ziyade bazı beyitlerinde üslup ve yazım farklılıkları göze çarpmaktadır. Bununla beraber bazı beyitlerinin ise özgün olduğu dikkati çekmektedir. Bu sebeple melhame konusunda yazılmış olan eserin kaynağının Yazıcı Salih'in “Şemsiyesi”nin olduğu görülmekle beraber, beyitlerdeki farklılıklardan da hareketle müstakil bir eser olduğu da söylenebilir.

Eserde ahkâm ilmine ait terimler çoğunlukla *zuhal*, *zühre*, '*aîrid* gibi gezegen adlarında veya *sevr*, *sereîân*, *esed*, *ķavs* gibi burç adlarında olduğu gibi Arapça; *çihârşenbih*, *pencşenbih*, *düşenbe*, *seşenbe*, *şenbiyâ* gibi gün adlarında veya *ez-âsumân*, *pervîn*, *mâh* gibi çeşitli terimlerde Farsça; *filbivâris/felivâr* '*şubat*', *aprilus/abrilyos* '*nisan*', *unyoş* '*haziran*', *septevrîs* '*eylül*', *uhtevrîs* '*ekim*', *nu'versiñ* '*kasım*', *zikûris* '*aralık*' gibi ay adlarında ise yer yer Yunanca olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlm-i ahkâm-ı nücum'un temeli olan gezegenlerin yani “*ķamer* (Ay)’ın yaklaşık bir ayda, *zûhal* (Satürn)’ün her burçta otuz ay olmak üzere otuz yılda, *müşteri* (Jüpiter)’in her burçta on üç ay olmak üzere on üç yılda, *merrîh* (Merkür)’in her burçta elli gün olmak üzere on sekiz ayda, *güneş* (Şems)’in her bir burçta birer ay olmak üzere bir yılda, *zühre* (Venüs)’ün her bir burçta yirmi beş gün olmak üzere on ayda, '*aîrid* (Merkür)’ün ise her bir burçta on beşer gün olmak üzere altı ayda” bütün burçları tamamladığı metinde açıkça belirtilmiştir. Felekleri yirmi sekiz gecede dolanan Ay’ın her gece bulunduğu yere göre yirmi sekiz menzili vardır. Bu menzillerin kimi çeşitli açılardan uğurlu, kimi ise uğursuz olarak nitelendirilmiş ve buna göre de her menzilde yapılması gereken işler belirlenmiştir. Ay’ın burçlar ve menzillerle olan ilişkisine metinde on iki fasılda değinildiği şu beyitle dile getirilmiştir:

- Her menâzil hükmünü yâd eyledüm
247 On iki faşl üzre bünyâd eyledüm

Güneş’in dönencesi on iki kısma ayrılır ve her kısımda yer alan sabit yıldızlar benzerlikleri sebebiyle burç adını verdiğimiz isimlerle metinde karşımıza çıkar: *ķarnâ-l-ķamel* (Koç), *sevr* (Boğa), *sereîân* (Yengeç), *esed* (Aslan), *sünbüle* (Başak), *akreb* (Akrep), *ķavs* (Yay), *cedî* (Oğlak), *delv* (Kova).

İncelemeye esas alınan eser, Türkçe olarak kaleme alınmış olmakla birlikte Arapça, Farsça ve Yunanca kökenli sözcükleri de bünyesinde barındırmaktadır. Bu tür metinlerin ortaya çıkarılması, yalnızca ahkâm literatürüne özgü söz varlığının belirlenmesine değil, aynı zamanda Türkçenin tarihî gelişim sürecinin aydınlatılmasına da katkı sağlamaktadır. Bu çalışmada, ilm-i

³ Âmil Çelebioğlu, “Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye’si”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1975): 184. Erişim Tarihi: 16.04.2026, <https://izlik.org/JA58ND54KA>

⁴ Yazıcı Salih’in “Şemsiyye” adlı eseri hakkında detaylı bilgi için bk. Âmil Çelebioğlu, “Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye’si”, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, (1975), 171-218, <https://izlik.org/JA58ND54KA>

ahkâm-ı nücûm geleneğine ait ve daha önce müstakil olarak incelenmemiş olan *Uşûl-i Hâl*’in çeviri yazısı hazırlanmış; eser *ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı* bakımından değerlendirilerek Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş sürecine ışık tutan dil verileri ortaya konulmuştur.

İlm-i ahkâm-ı nücûm geleneğine ait metinler üzerine yapılan çalışmalarda genellikle eserlerin tanıtımı, içerik özellikleri veya belirli nüshaların dil incelemesi üzerinde durulmuştur. Yazıcı Salih’in *Şemsiyye*’si üzerine hazırlanan dil incelemesi ve metin neşri çalışmaları ile ahkâm literatürüne ait çeşitli risaleleri tanıtan araştırmalar, bu alanın temel kaynaklarını ortaya koymuştur. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi’nde 004560 demirbaş numarasıyla kayıtlı *Uşûl-i Hâl* nüshası bugüne kadar müstakil olarak incelenmemiştir. Bu çalışma, söz konusu metni çeviri yazıyla yayımlamasının yanı sıra, eserin *Şemsiyye* geleneğiyle ilişkisini ortaya koymakta, bire bir istinsah edilmiş bir nüsha olmayıp yer yer farklı beyitler, arkaik kelimeler ve özgün unsurlar içerdiğini göstermektedir. Ayrıca metin, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş sürecini yansıtan ses ve şekil bilgisi özellikleri bakımından değerlendirilerek ilm-i ahkâm-ı nücûm literatürüne ait bir metin üzerinden tarihî Türk dili araştırmalarına yeni veriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca bir metin neşri değil, aynı zamanda ilm-i ahkâm-ı nücûm geleneğinin Anadolu sahasındaki yansımalarına ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin dil özelliklerine ışık tutan filolojik bir inceleme niteliği taşımaktadır.

Yöntem

Bu çalışmanın inceleme materyalini, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Koleksiyonu’nda 004560 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan manzum *Uşûl-i Hâl* adlı eser oluşturmaktadır. Araştırmada, eserin ilm-i ahkâm-ı nücûm konusunu içeren 25 varaklık (492 beyit) manzum bölümü esas alınmış; varak 25b-26b arasında yer alan ferâiz konulu Osmanlıca parça inceleme kapsamı dışında bırakılmıştır. İnceleme konusu metin, dönemin dil özelliklerini yansıtacak biçimde çeviri yazı alfabetine aktarılmıştır. Transkripsiyon sürecinde bariz yazım hataları dışında müstensih inmla tercihleri korunmuş; metin tamiri yoluna gidilen yerler ve gerekli görülen düzeltmeler dipnotlarda gerekçeleriyle gösterilmiştir.

Çalışmada filolojik ve betimsel-karşılaştırmalı bir yöntem izlenmiştir. Öncelikle eserin fizikî özellikleri ve içeriği tanıtılmış, ardından metin *ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı* bakımından incelenmiştir. Dil incelemesinde elde edilen veriler tarihî Türk dili araştırmalarında yaygın olarak kullanılan betimsel yöntem doğrultusunda değerlendirilmiş; metinde tespit edilen arkaik ve yenilikçi unsurlar Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesinin karakteristik dil özellikleri çerçevesinde karşılaştırmalı olarak ele alınmıştır. İnceleme bölümünün ardından araştırmaya esas teşkil eden metnin çeviri yazılı tam metnine yer verilmiştir.

Başlıca Dil Özellikleri

İmlâ

Ses özellikleri ve imla bakımından kesin bir birliğin görülmediği yazmada Eski Anadolu Türkçesi döneminin dil özellikleriyle beraber Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin de dil özelliklerine rastlanmaktadır. Eserde sözcüklerin bazen vezin gereği bazen de dönemin dil özelliklerine bağlı olarak fonetik ve morfolojik farklılarla yazıldığı görülmektedir: *ağılan-* (87) ~ *ağıllan-* (88), *yıldız* (87) ~ *yılduz* (266), *gürülde-* (89) ~ *gürle-* (92), *devlet* (54) ~ *devlüt* (51), *uş* (270) ~ *şu* (464), *adırs-* (143) ~ *ayru* (11), *ötürü* (123) ~ *ötrü* (261).

İnceleme metnimizde “*ikinci* (141), *üçüncü* (148), *dördüncü* (164), *béşinci* (383), *altıncı* (438), *yédinci* (449), *toğuzuncı* (462), *on birinci* (265), *on üçüncü* (150), *on béşinci* (254), *on altıncı* (154), *yigirmi toğuzuncı* (167)” gibi Türkçe sıra sayı sıfatları ile birlikte “*evvel* (141), *râbi*’ (440), *sâdis* ‘aşer (324), *sâbi* ‘i ‘ışrîne (300), *tâsi* ‘ü ‘ışrîn (259), ‘âşire (158)” gibi Arapça sıra sayı

sıfatlarına da rastlanmaktadır. Eserde diğer sıra sayı sıfatlarının aksine Türkçe “birinci” sıra sayı sıfatının kullanılmadığı görülürken bunun yerine Arapça “evvel” sıra sayı sıfatı tercih edilmiştir.

Eserde mevsim adlarıyla alakalı terimlerin kullanımında da bir takım farklılıklar vardır. Günümüzde “haziran, temmuz, ağustos” aylarını kapsayan “yaz” ifadesi metinde “mart, nisan, mayıs” aylarını kapsayan “ilkbahar” anlamında kullanılmıştır. Yaz mevsimini karşılamak için “yay”, sonbahar için ise “güz” terimleri kullanılmıştır. “Kış” terimi ise bugünkü anlamıyla kullanılırken kışın son ayı “şubat” için “şoñ kış (454)” terimi, yine baharın ilk ayı “mart” için de “evvel bahâr (113)” teriminin kullanıldığı görülmektedir.

Şeddenin Kullanılışı

Arapça kelimelerdeki şeddelere vezin herhangi bir sorun çıkarmadığı durumda düzenli şekilde yazılmıştır: *Hak*[k] ‘a حَقًّا (9); *Cennet* جَنَّت (10), *guşşadan* غُصَّان (12), *himm* هَمَّت (15), *tevekkül* تَوَكَّل (24), *tefaññuñ* تَفَحَّص (33), *tüccâr* تُجَّار (46), *mu’azzez* مُعَزَّز (52).

Sonuna ünsüzle başlayan bir ek almış sonu şeddeli kelimeler ise hem yazıda hem okuyuşta şeddesizdir: *hakdur* حَقُّر (71).

Türkçe kelimelerin -çoğunluğu çekim esnasında ortaya çıkan- ikiz seslerinin de şeddeli yazılması ilgi çekici bir durumdur. Hatta bazen ikiz ses harf ile gösterilmesine rağmen şedde kullanılmıştır: *ıssı* ‘sıcak’ اِسِّي (100), *aşşı* < aşığ ‘fayda’ اَصِّي (66), *elli* اَلِّي (384); *bellü* ‘belli’ بَلُّو (5), *yollar* يُولَّر (27), *esse* اَسَسَا (144), *gönüllü* كُوكُلُّو (1), *kullar* قُولَّر (27), *ağıllansa* ‘halelense’ اَغِلَّلَسَا (88).

Hemzenin Yazılışı

Eserde hemzenin yazımı oldukça karışık bir görünüm sunar. Bunları şu şekilde sıralayabiliriz:

1. Hemzeye kürsülük eden elif çoğu yerde -tıpkı bir med harfi gibi- yazılır: *te* ‘lîfi تَالِيفِي (96).
2. Hemzeye işaret etmek üzere bazen elifin üzerine sükûn konulur: *me* ‘lûf مَالُوف (209), *te* ‘lîfi تَالِيفِي (221).
3. Bazı kelimelerde hemze, Arapça imlâ kurallarına uygun olarak önceki harfin harekesine [kesre (i) > damme (u) > fetha (a)] uygun olacak şekilde **kürsü üzerinde** gösterilmiştir. Buradaki vav, ses değeri taşıyan bir harf olmayıp yalnızca **hemzenin kürsüsüdür**: *mu’ahhar* مُؤَحَّر (328), *mü’temen* مُؤْتَمَن (280).
4. “*Cebrâ’il*” جَبْرَا’ئِل kelimesinde hemze, iki uzun ünlü arasındaki ses akışını ayırmak üzere gösterilmiştir; burada hemze kürsü taşımaz ve fonetik ayırıcı işlev görür: *Cebrâ’il* جَبْرَا’ئِل (72).
5. “şey” (شَيْ) kelimesinde hemze kök harf olup kelime sonunda önceki harfin sakin oluşu sebebiyle **kürsüsüz (satır üstünde)** yazılmıştır: *şey* شَيْ (21).

“çim” ve “pe”nin Yazılışı

Eserde “çim” harfi bazen üç noktalı (چ), çoğunlukla da tek noktalı yani “cim” (ج) olarak yazılmıştır. Bu durum Arap imlâ geleneğinin etkisinden kaynaklanmaktadır: *Çalap* چَلَب (19), *aça* اَجَى (105); *uç* اَوْج (31), *içre* اِجْرَه (49), *açuk* اَجُوق (53), *çekirge* جَكِرْكَه (99), *çok* جُوق (104), *geçer* جَجْر (112), *çiçekler* جَجْكَلَر (115), *ağaç* اَغَاچ (152).

Hatta bazı Farsça kelimelerde bile hâl böyledir: *çün* جُون (4), *hiç* هِيچ (30), *çünkü* جُونْكَی (42), *çarh* جَرْخ (156), *çînî* جِينِي (220).

“Pe” harfi ise birkaç Farsça kelime dışında düzenli olarak “be” (ب) ile yazılmıştır: *pes* پَس (109), *pür* پُر (117), *penâh* پَنَاه (26); *Çalap* چَلَب (21), *pelâs* پِلَاس (116), *toprak* طُپْرَاق (117), *utanup* اُوتَانُوب (128), *pâk* پَاك (142), *paşa* پَشَا (143), *toğup* طَغُوب (164), *pâyidâr* پَايِدَار (178), *şarp* صَرْب (186).

Türkçe Kelimelerde “sad” ve “tı”nın Durumu

Eserde kalın sıradan Türkçe kelimelerde istisnasız olarak ön sesteki “t”ler “tı” (ط) ile yazılmıştır: *tutsun* طُتْسُون (10), *tanışık* طَنْشِيق (13), *tarta* طَرْتَا (20), *tutalum* طُوتْلُوم (43), *tok* طُوق (53), *taşı* طَاشِي (55), *toldı* طَلْدِي (61), *toprak* طُبْرَاق (117), *toğar* طُوْغَر (143), *tolanur* طُولُور (143), *tokuz* طُفُوز (160).

Eserde kalın sıradan Türkçe kelimelerde istisnasız olarak ön sesteki “s”ler “sad”la (ص) yazılmıştır: *şana* صَانَه 183, *şayru* صَيْرُز (183), *şag* صَاغ (183), *şarp* صَرْب (186), *şalınsa* صَلَئْسَه (187), *şagış* صَغِش (202), *şu* صُو (293).

Arapça Unsurlar

Eserde Arapçanın önemli bir yeri vardır. Metnimizde Arapça tamlamalar, edatlar, sayılar, çokluk ve tesniye biçimleri bir yana Arapça çekimli fiiller bile görülür.

Bu unsurları şu şekilde sıralayabiliriz:

- a. Yazar Arapça çokluk biçimlerini Türkçe çokluk biçimlerinden ayrı tutmaz, vezin ve kafiye gereklerine göre bunlardan birini tercih eder.

Kırık çokluk (cem-i mükesser) örnekleri: Bükünlü çokluklar adını alan mükesser çokluk asli harflerin yanına zâit harflerin ilave edilip belli vezinlere konulmasıyla elde edilir. Mükesser çokluklar semâidir, yani hangi kelimenin hangi kalıba göre çokluk yapılacağını Arapça konuşan halkların asırlar öncesinde oluşmuş uzlaşmaları belirlemiştir:⁵ *ahvâl* ‘hâller’ (428), *şalavât* ‘namazlar, salâtlar’ (311), *enâm* ‘mahluklar’ (399), *hükâm* ‘hâkimler’ (175), *aşkâm* ‘hükümler’ (351), *hışâl* ‘hasletler, huylar’ (369), *erkân* ‘esaslar’ (57), *tevârîh* ‘tarihler’ (122), *fünûn* ‘fenler, bilim dalları’ (334), *nücûm* ‘yıldızlar’ (235), *ulûm* ‘ilimler’ (272), *eşyâ* ‘nesneler’ (127), *fütûh* ‘zaferler’ (16), *kulûb* ‘kalpler’ (15), *envâ* ‘çeşitler’ (85), *menâfi* ‘yararlar’ (85), *eşhûr* ‘aylar’ (93), *â’nâb* ‘üzümler’ (202), *ekâbir* ‘ileri gelenler’ (219), *menâzil* ‘menziller’ (234), *cevâhir* ‘cevherler’ (119).⁶

Düzenli çokluk (cem-i sahih) örnekleri: *kâinât* ‘varlıklar’ (120), *mahlûkât* ‘yaratıklar’ (240), *seyyârât* ‘gezegenler’ (374), *mu’cizât* ‘mucizeler’ (120), *hâzirîn* ‘hazır olanlar’ (375), *selâfîn* ‘sultanlar’ (395).

- b. Eserde tesniye örneklerine de rastlanır: *emineyn* ‘iki güvenilir kişi’ (1), *vecheyn* ‘iki yüz, iki yön’ (225), *bahreyn* ‘iki deniz’ (225).

- c. Eserde çok sayıda Arapça ön ek/edat vardır. Bunlar sonraki kelimeye harf-i tarifle de harf-i tarifsiz de bağlanabilir:

bi ‘ile’: *bi-infi’âl* ‘teпкиyle’ (213), *bi-urûc* ‘manevi yükselişle’ (243), *bi-su’ûd* ‘yükselişle’ (313), *bi-kılat* ‘azlıkla’ (350), *bi-l-aceb* ‘hayretle’ (151).

fî ‘/+DE/, /+(n)În içinde/’; durumunda, hâlinde: *fî-yevm* ‘gün içinde’ (72), *fî’n-nehâr* ‘gündüz vakti’ (154), *fî-muhtelif* ‘farklı biçimlerde’ (250); *fî-zücâc* ‘cam gibi’ (119).

ķable ‘/+dEn beri/’: *ķable ba’d* ‘eskiden beri’ (303).

li ‘için, lehine, uğruna’: *li’n-nâzirîn* ‘seyredenler için’ (375).

mâ ‘/+DE olan, yaşanan/’: *mâ-tekaddemden* ‘geçmişte’ (198).

mişl ‘/(y)E benzer/, ... gibi’: *mişl nevm* ‘uyku gibi’ (396).

⁵ Hayati Develi, *Osmanlı Türkçesi Kılavuzu 2* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2008), 28.

⁶ İncelemede gösterilen Arapça örnekler için bk. Serdar Mutçalı, *Arapça-Türkçe Sözlük* (İstanbul: Dağarcık Yayınları, 2014).

ve ‘/dE/ (katma e.); ile’: *altı yigirmi ve üç on yedi pes* (441); *ve’s-selâm* ‘selamla’ (430).

ç. Eserde Arapça tamlamalara çokça rastlanır: *dârü’l-bekâ* ‘ebediyet yurdu’ (9), *mißtâhü’l-ferec* ‘kurtuluşun anahtarı’ (23), *Rabbü’l-enâm* ‘yaratılmışların Rabbi’ (103), *hayrû’n-nâs* ‘insanların en hayırlısı’ (109), *îdü’l-kımâme* ‘mec. çöp bayramı’ (144), *sa’dü’s-su’ûd* ‘astroloji’: en hayırlı konumda olan yıldız’ (313), *şadrü’l-enâm* ‘yaratılmışların en seçkini’ (399), *âhirü’l-emr* ‘işin sonunda, nihayetinde’ (404), *kâdirü’l-ğahhâr* ‘mutlak kudret ve mutlak galibiyet sahibi’ (406), *zü’l-ğumâr* ‘mahmur, sersem’ (486).

d. Eserde Arapça cümleler de kullanılmıştır: *eş-şabrü mißtâhü’l-ferec* ‘Sabır, kurtuluşun anahtarıdır.’ (23), *men se’â ve’â* ‘Kim gayret ederse idrak eder.’ (22).

Farsça Unsurlar

Eserde geçen Farsça unsurlar sayıca fazla değildir. Dikkat çeken bazı özellikler şunlardır:

a. Farsçada birleşik isim ya da sıfat türetme yollarından biri olan izafet kesresini düşürme (fek-i izafet) hadisesi⁷ metnimizde görülür: *ilm fermân* ‘ilim emri’ (77), *teşrîn evvel* ‘ekim’ (446), *teşrîn âhir* ‘kasım’ (265).

b. Eserde Arapça ön ek/edatlara oranla geçiş frekansı düşük olmakla birlikte kullanılan Farsça ön ek/edatların⁸ sayısı az değildir:

bâ ‘ile’: *bâ-kemâl* ‘tam manasıyla’ (305), *bâ-ğayâ* ‘edepli’ (325).

be ‘/+DE/; /(y)E/’: *be-dem* ‘o anda’ (433), *rû-be-rû* ‘yüz yüze’ (417).

bî ‘/+sîz/, /(s)î olmayan/’: *bî-beğâ* ‘geçici’ (28), *bî-ğatâ* ‘kusursuz’ (58), *bî-ğilâf* ‘tartışmasız’ (71), *bî-şümâr* ‘sayısız’ (85).

çü/çün ‘gibi’: *beldenüñ hâli çü şahrâ hâlidür* (298).

ez ‘/+DEn/’: *ez-âsumân* ‘gökten’ (93).

hem ‘/dE/ (katma e.)’: *hem* ululardan (68), *yıldız hem* (90).

ne ‘değil, yok, /(s)îz/’: *ne tena’um* ‘nimetsiz’ (58).

tâ ‘/(y)E kadar/, /(y)E değin/’: *tâ* katından (7), *tâ* ecel (22).

Ses Bilgisi

Çeşitli yönleriyle ele alınarak ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından dil özellikleri üzerinde durulan eserde tespit edilen ses olayları “*ünlülerle ilgili ses olayları*” ve “*ünsüzlerle ilgili ses olayları*” olarak ayrı ayrı incelenmiştir.

Ünlülerle İlgili Ses Özellikleri

Yuvarlaklaşma

Eski Anadolu Türkçesinin karakteristik özelliklerinden birisi olan yuvarlaklaşmanın temel sebepleri kelime sonunda bulunan “-ğ ve -g” seslerinin düşmesi ve “p ve v” gibi dudak ünsüzlerinin etkisidir.⁹ Metnimizde “ğ” ve “g” ünsüzlerinin düşmesi sonucunda yuvarlak ünlü taşıyan bazı örnekler Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 1. Ünsüz Düşmesine Bağlı Yuvarlaklaşma Örnekleri

Eski Şekil	Metindeki Şekil
------------	-----------------

⁷ Faruk Kadri Timurtaş, *Osmanlı Türkçesi Grameri: Tarihi Türkiye Türkçesi* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983), 261.

⁸ Nimet Yıldırım, *Farsça Dilbilgisi* (Erzurum: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi, 1997), 176-185.

⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 43.

adriğ	ayru (11)
ıapığ	ıapu (488)
kamağ	kamu (366)
şayrığ	şayru (100)

Eserde bazı sözcüklerin ise Eski Türkçedeki biçimlerini koruyarak dudak uyumuna aykırı şekilde kullanıldığı görülmektedir: *eksük* (212), *kendü* (246), *girü* (289), *kancaru* (34), *ilerü* (51), *karañu* (117), *karşu* (231), *kaygu* (33), *kayu* (482), *yağmur* (187), *bülüç* (173), *degül* (216), *yılduz* (266), *kırlakuç* (173), *yavuz* (8), *berü* (370).

Yuvarlaklaşma yalnızca kelime tabanlarında değil, yapım ekleri, fiilimsi ekleri ve işletim eklerinde de görülmektedir. Bu örneklerden bazıları Tablo 2’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Eklerde Görülen Yuvarlaklaşma Örnekleri

Yapım Ekleri	Fiilimsi Ekleri	İşletim Ekleri
devletlü (182)	verüben (29)	şâhum (422)
sıfatlu (41)	sevnişüben (42)	‘akluñ (25)
ansuz (412)	sevnişüp (50)	başu (55)
yaluñuz (31)	arayup (75)	dédüm (23)
açuk (298)	kılduğı (401)	yazımız (195)
delük (306)	yédügüm (371)	Tañrı’nuñ (3)
bilgülu (317)	dédügi (53)	kıldum (29)
getür- (28)		gelür (24)
bildür (339)		kılsun (10)
bişür (359)		yazavuz (139)
buçuk (310)		gerekdür (127)

Düzleşme

Eserde, dönemin karakteristik özelliği olan yuvarlaklaşmanın yanında daha sınırlı ölçüde düzleşme örneklerine de rastlanmaktadır. Düzleşme örnekleri yapım ekleri, fiilimsi ekleri ve işletim eklerinde görülmektedir. Bu örneklerden bazıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Eklerde Görülen Düzleşme Örnekleri

Yapım Ekleri	Fiilimsi Ekleri	İşletim Ekleri
görk+li (3)	gör-ince (263)	göz+i (312)
öl-i (223)	uyu-mış (114)	şoñ+u+mı (10)
gör-in- (256)	um-uci (364)	küflenür-im (152)
		tol-dı (209)
		gör-miş (242)
		bildür-eyin (460)
		bilür-sin (73)
		dur-ğıl (289)
		ol+dır (428)

Eklerde görülen düzleşme örneklerinin yanı sıra bazı sözcük tabanlarında da aynı ses olayına rastlanmaktadır. Metinde “yüri- (17)”, “konşı (323)”, “toğsan” (toğuz on > toğsan 162) ve Farsça kökenli “ârzû/ârzı” (arzula- > arzıla- 79) biçimleri bu duruma örnek teşkil etmektedir.

Ünlü Düşmesi

Türkçenin başlangıcından beri süregelen vurgusuz orta hece ünlüsünün düşmesi¹⁰ olayı Eski Anadolu Türkçesi döneminde de görülen ses olaylarındandır. Metnimizde orta hece ünlüsünün düştüğü örnekler şu şekildedir: ayır- > ayoru (11), gönül > gönölüm (12), yakışı > yakşı > yahşısı (58), eyit- > eyödür (25), burun > buronı (306), ötürü > ötörü (261), oğul > oğolan (207), üzere > üzöre (212), benize- > benözet- (292), çevir- > çevöresin (257). Metnimizde “ile” edatı ve “i-” yardımcı fiilinin kısmen eklenen örneklerinde de düşme görülmektedir: vaz’ı ile >

¹⁰ Kâzım Köktekin, *Eski Anadolu Türkçesi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2008), 68.

vaż'ı-yla (309), gürülder ise > gürülderøse (89), ister isen > isterøseñ (281), yazar iken > yazarøken (483). Türkçe kelimelerde iç seste meydana gelen ünlü düşmeleri dışında bugün standart Türkiye Türkçesinde kullanılan Arapça kökenli bazı kelimelerin ünlüyle başlayan bir ek alması neticesinde türetilen orta hece ünlülerinin de düştüğünü görüyoruz: 'aķıl > 'aķolu (55), 'ömür > 'ömør (403).

Ünlü Türemesi

Eserde az sayıda bulunan ünlü türemesinin yabancı kelimeleri Türkçenin hece yapısına uydurmak amacıyla yapıldığı görülmektedir: 'aķıl > 'aķıl (2), aşl > aşıl (420).

Hece Yutumu

Çoğunlukla benzer hecelerin düşmesinin görüldüğü dönem metinlerinde özellikle “tur-” yardımcı fiilinden gelen bildirme eki “durur”un “-dur” şeklini alarak¹¹ “ne durur > nedür (14), bu durur > budur (43)” örneklerindeki gibi kullanılması dışında “uvut+a-n-¹² > utan- (128), kim+er-se > kimse (489), belgü+lü > bellü (5)” gibi sözcüklerde de hece düşmesi olayına rastlanmaktadır.

Ünlü Birleşmesi

Türkçe kelime köklerinde iki vokal yan yana bulunamayacağından, vokalle biten bir kelimeye yine vokalle başlayan bir kelime veya ek geldiği zaman vokallerden biri düşerek birleşme olayı meydana gelmektedir.¹³ Bu birleşme devamlı olduğu gibi aruz vezni zaruretinden kaynaklanan geçici birleşme de olabilir.¹⁴ İnceleme metnimizde tespit edilen birleşme örnekleri şunlardır: ne içün > n'ichün (20), ne et- > n'et- (196), ne eyle- > n'eyle- (69), ne ol- > n'oldı (228), şu imdi > şimdi (213), bu eyle > böyle (166), şu eyle > şöyle (191), şu ol > şol (149).

Ünsüzlerle İlgili Ses Özellikleri

Ünsüz Uyumu (Benzeşmezlik)

Sözcük kök veya gövdelerine getirilen eklerin birleşmesi sırasında tonlu-tonsuz benzeşmesinin gerçekleşmediği görülmektedir. Tonlu ile başlayan eklerin tonsuz biçimleri yoktur:¹⁵ olupdur (437), hizmetde (7), geçdi (8), eşitdi (42), hikmetden (74), tutduğı (78), kıtdur (191), yutdı (309), bıraktım (417), gökde (287), gökden (164), kiçirekdür (261), çekdüm (366), ekdüğüm (367), taraftan (242), muķuddisdür (145), başdan (182), öküşdür (193), tolmışdur (223).

Ünsüz Tonlulaşması

Oğuzca'yı diğer Orta Türkçe şivelerinden ayıran en önemli fonetik özelliklerinden biri ünsüzlerin -başta, içte ve sonda- tonlulaşmasıdır. Tonlulaşma hadisesi $t > d$, $k > g$, $ķ > ğ$, $p > b$, $ç > c$ ünsüzleri arasında tespit edilebilmektedir.¹⁶

$t > d$

Eski Türkçede ince ve kalın sıradan ünlülerle birleşme durumuna göre bir ayırım yapılmaksızın, söz başında hep tonsuz olarak bulunan “t-” ünsüzü, sonraki zamanlarda geçirdiği gelişme ile ilgili olarak Eski Anadolu Türkçesinde ön seste “t-”yi korumak veya “d-”ye dönmüş olmak gibi ikili bir yön izlemiştir. “t-” ünsüzünün korunduğu veya “t- > d-” değişmesine uğradığı yerler, yüzyıllara ve eserlere göre farklılıklar göstermekle birlikte daha çok ince sıradan

¹¹ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2017), 110.

¹² Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2007), 973.

¹³ Muzaffer Akkuş, *Kitâb-ı Gunya* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018), 158.

¹⁴ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, 58.

¹⁵ Muhsine Börekçi, *Risâle-i Tevhîd: İnceleme-Metin-Dizin* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2003), 46.

¹⁶ Hatice Şahin, *Eski Anadolu Türkçesi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2011), 47.

ünsüzlerde gerçekleşmiştir.¹⁷ Eserde çoğunlukla ince sıradan olmak üzere tespit edilen “t- > d-” değişimi örneklerinden bazıları Tablo 3’te gösterilmiştir.

Eski Şekil	Metindeki Şekil
tök-	dök- (116)
ti-	dé- (123)
tüş-	düş- (92)
tört	dörd (423)
telik	delük (306)
til	dil (83)
êşit-	êşid- (69)
eyt-	eyd- (17)
ét-	éd- (33)
tut-	dut- (186)
tağı	dağı (7)
tûnla-	diñle- (380)

Tablo 4. t- > d- Tonlulaşması Örnekleri

Metinde ayrıca kalın sıradan ünlülerle kullanılan “t-”ler çoğunlukla tonlulaşmamış yani Eski Türkçedeki biçimleriyle kullanılmışlardır: taşra (158), tavar (186), toğ- (143), tolan- (165), tolu (220), tal- (94), tur- (164), tanışık (13), tol- (61), tağ (75). Ayrıca metinde, ünlü ile başlayan bir ek almasına rağmen “t- > d-” değişimi görülmeyen bir örneğe de rastlamaktayız: dörtüñüz (425).

k > g

Kelime başındaki bu değişim Eski Türkçeden Batı Türkçesine geçerken görülür. Bu değişim çoğunlukla olmasına rağmen umumileşmemiştir. Çünkü bu değişim ayrı sahalarda değişik özellikler göstermektedir. Anadolu sahasında “g” ile olan bazı kelimeler, Kuzey ve Doğu Türkçesinin tesiriyle Azerbaycan sahasında “k” olarak varlığını devam ettirmiştir.¹⁸ Eski Anadolu Türkçesi döneminde çoğunlukla ince sıradan ünlüler taşıyan kelimelerin ön sesindeki “k- > g-” değişimi metnimizde şu örneklerde görülmektedir: köñül > göñül (1), körkli > görkli (3), kel- > gel- (113), kün > gün (174), kündüz > gündüz (7), kör- > gör- (17), kök > gök (89), kit- > git- (7), keç- > geç- (112), kergek > gerek (196), köz > göz (312), kirü > girü (21). İki ünlü arasında kaldığında veya ünlü ile başlayan bir ek aldığında da tonsuz ünsüzlerin tonlulaştığı görülür: köke > göge (280), sevdüki > sevdügi (79), söyledüki > söyledügi (80).

İnce sıradan bazı kelimelerde “k-” sesi varlığını devam ettirmiştir: kiçi (204), kişi (4), kendü (97), kimse (489), kesil- (152), kim (97).

k̡ > ğ

“k/g” seslerinin art damaksıl biçimleri olan “k̡/ğ” hem ön damaksıl biçimlerden hem de birbirlerinden ayrıldığı için tonlu/tonsuz ayrımı yapılabilir. Ancak art damaksıl biçimlerde tonlulaşma olmadığı, yani ön seste tonsuz biçimlerin korunduğu görülmektedir.¹⁹ Metnimizde “k̡ > ğ” değişimi sadece art damaksıl “k̡” ünsüzünün iki ünlü arasında kaldığında ya da ünlü ile başlayan bir ek aldığında tonlulaşarak “ğ”ya dönmesiyle görülmektedir: tütduki > tütduğı (78), okutduki > okutduğı (78), talmak-ıçun > talmağ-ıçun (94), ırmağa > ırmağı (292), kulağından > kulağından (358), bakmağı > bakmağı (392), ıraklığı > ıraklığı (267).

Bazen ağızlarda tonlulaştığını gördüğümüz art-damaksıl “k̡” ünsüzünün metnimizde tonlulaşmadığı görülmektedir: katı (86), karkuş (174), kurtul- (487), kış (112), koca (205), kurak (208), koyundur (303).

¹⁷ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2017), 91.

¹⁸ Muzaffer Akkuş, *Kitâb-ı Gunya*, 161.

¹⁹ Muhsine Börekçi, *Risâle-i Tevhîd: İnceleme-Metin-Dizin*, 44.

ç > c

İki ünlü arasında kalan tonsuz "ç" ünsüzünün tonlu "c" ünsüzüne döndüğü örneklerle de rastlanmaktadır: uça > yuca > yüce (54), uç > uca (146), anca+ok > ancak (322), kéç > géce (7), ağaç > ağaca (188), saç+ayak > sacayak (269).

Ana Türkçede tek heceli kelimelerin sonundaki tonsuz "p, ç, t, k" ünsüzlerinin kısa bir ünlüden sonra kendilerini korudukları, uzun ünlüden sonra ise tonlulara "od (92), ad (126)" örneklerindeki gibi sırasıyla "b, c, d, g" olduğu görülmektedir. Bu durumun kelimelerdeki birinci (aslı) uzunluktan kaynaklandığı ileri sürülmüştür.²⁰

Metnimizde ayrıca Türkiye Türkçesinde ilk sesinde tonsuzlaşmış olan "piş-" sözcüğünün tonlu biçiminin kullanıldığı da görülmektedir: piş- > biş- (359).

Sızıcılışma

Türkçede bazı ünlüler yanlarında bulunan patlayıcı ünsüzleri kendilerine benzeştirerek SIZICI ünsüzlere dönüştürebilir. Metnimizde "k > h, b > v" sızıcılışma örneklerine rastlanmaktadır:

k > h değişimi: Eski Türkçe metinlerde "h" sesi ve bunu karşılayan işaret yoktur. Bu sese Türk dilinde Orta Türkçe dönemindeki metinlerde ve günümüzdeki bazı lehçelerde rastlamaktayız. Eski Anadolu Türkçesinde de kurallı olmamakla birlikte özellikle Azerbaycan bölgesine yakın yerlerde yazılmış metinlerde art sıradan ünlü taşıyan kelimelerde söz içi ve sonundaki "k"lar sızıcılışarak "h"ya dönüşmüştür.²¹ Metnimizde de bu dönemde mevzu bahis olan iç seste yaygın ölçüde görülen "k > h" sızıcılışma örneklerine rastlanmaktadır: takı > dahı (96), yoksul > yohsul (112), yakşı > yahşı (58). Bu durumun aksine söz başında Karahanlı döneminden itibaren oluşmaya başlayan ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde de kurallı hâle gelerek tek şekilde kullanılan "hanı"²² sözünün metnimizde "kanı" biçiminde Eski Türkçedeki şeklini muhafaza ettiği görülmektedir: kanı (390) > hanı > hani.

b > v değişimi: Eski Türkçede söz başında, içinde ve sonunda "b" olarak gördüğümüz sesin Eski Anadolu Türkçesi döneminde -çoğunlukla XIII. yüzyılın ikinci yarısına giren metinlerden başlayarak-²³ sızıcılışarak "v"ye döndüğünü görüyoruz: yabız > yavuz (8), bar- > var- (68), bér- > vér- (68), bar > var (352), seb- > sev- (113), eb > ev (110), tabar > tavar (186). Eski Anadolu Türkçesinde bildirme fiil çekimlerinde kullanılan I. çokluk şahıs eki "-vuz / -vüz" de "biz" şahıs zamirinden "biz > +vUz" yani "b- > v-" değişimi neticesinde ortaya çıkmıştır.²⁴ bulavuz (18), olavuz (18), uravuz (41), yazavuz (139), édevüz (140).

d > y, z değişimi: Eski Türkçede "d" olarak karşımıza çıkan sesin, Oğuzca'da daha XI. yüzyılda bile "y" sesine dönüştüğü görülmüyor.²⁵ Metnimizde de kelime içinde patlayıcı "d" sesinin akıcı "y"ye dönüştüğü görülmektedir: adrı > ayru (11), uduz > uyuz (191), kudruk > kuyruğ (286), adağ > ayak (287), udi- > uyu- (115), bodan- > boyan- (115), kod- > koy- (475), udi- > uyu- (115). Eserde ayrıca bir örnekte de "-d- > -z-" değişimine rastlanmaktadır: kıdlık > kızlık (99).

Dudaksıllaşma

Türkçede kelime ve hece sonuyla, kelime ortasında ve hece başındaki "ğ"ların az da olsa -özellikle yuvarlak ünlü yanında bulunanların- "v"ye döndüğü de görülmektedir.²⁶ Eserde birkaç örnekte de olsa "ğ > v" dudaksıllaşma örneklerine rastlanmaktadır: şoğuk > şovuk (100), şoğu- > şovu- (153), koğan > kovan (189).

²⁰ Talat Tekin, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi Yayınları, 1975), 179.

²¹ Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2018), 120.

²² Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, 120.

²³ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhi*, 91.

²⁴ Muzaffer Akkuş, *Kitâb-ı Gunya*, 163.

²⁵ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre'd-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhi*, 93.

²⁶ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, 70-71.

Ünsüz Düşmesi

Eski Anadolu Türkçesinde genel olarak görülen ünsüz düşmesi olayı metnimizde; “oltur- > otur- (39), keltür- > getir- (204)” sözcüklerinde iç seste “-l-” düşmesi şeklinde; “bol- > ol- (36)” fiilinin başındaki “b”nin ve “sub > suv > şu (293)” sözcüğünün sonundaki “b”nin süreklileşerek düşmesi “b-/-b-” düşmesi şeklinde; süreklileşme yoluyla düştüğü tahmin edilen, dönem metinlerinde Oğuzcaya has karakteristik özellik olarak görülen söz ve hece sonunda²⁷ kulağ > kulağ (358), katığ > katı (92) tapığ > tapu (488), kamuğ > kamu (53), kergek > gerek (398), emgek > emek (371), körge > gören (59) elig > elli (384), tirig > diri (223), kiçig > kiçirek (260) örneklerindeki gibi “-g- / -g-, -ğ- / -ğ-”ların düşmesi şeklinde; Eski Türkçede “bar er-di > var-ıdı (309)” örneğindeki gibi “er- > i- / ı-” şeklinde görülen ek-fiilde ve “bir” sayı adından geldiği varsayılan “birle > bile (269)”²⁸ zarfında olmak üzere “-r- / -r-” düşmesi şeklinde; küçültme eki “cık”ın etkisiyle “ufağ > uvaocık (190)” ve “uşağ > uşaoıcık (269)” sözlerindeki gibi sadece iki örnekte görülen “-k-”nın düşmesi şeklinde; son olarak Divan ü Lügati’t-Türk ile karşılaştırıldığında “yırak²⁹ > ırak (267), yıgaç³⁰ > ağaç (116)” sözcüklerinin “y-”siz görülmesi ve Eski Türkçede “kod-” şeklinde olan fiilin eserde “kod-³¹ > koy- > ko- (47)” olarak kullanılması ile “y- / -y-” düşmesi şeklinde karşımıza çıkmaktadır.

Ünsüz Tekleşmesi

Metnimizde **hakğ** > **hakğdur** (71), **hall** > **hal** (263), **fenn** > **fen** (84), **ğamm** > **ğam** (99), **hadd** > **hadsiz** (375), **add** > **ad** (421), **amm** > **am** (40) gibi bazı Arapça kelimeler yalın hâlde iken ya da ünsüz ile başlayan bir ek aldıklarında sonlarındaki ikiz ünsüz tekleşmiştir. Bu kelimeler ünlü ile başlayan bir ek aldıklarında ise sonlarındaki ünsüz aslına döner. Bu olay günümüz Türkiye Türkçesinde de görülen bir durumdur ve bir çeşit ünsüz düşmesi olarak değerlendirilir. Aslen Arapça olan bu kelimeler ünsüz tekleşmesine uğrayarak bir bakıma Türkçeleşmiştir.³²

Ünsüz Türemesi

Ekleşme özelliği gösteren “ile” edatı ve “i-” fiili ünlü ile biten bir kelimeye bitişeceği zaman veya ünlü ile biten bir kelimedenden sonra ünlü ile başlayan bir ek getirildiğinde bu ünlülerin karşılaşmasını önlemek için arada bir koruyucu “y” ünsüzü türer: renci-y-le (20), vaz’i-y-la (309), bu-y-ıdı (129), bu-y-ısa (355), dé-y-ici (2), eyle-y-e (47), varma-y-ınca (69), ara-y-up (75), şahrâ-y-ı (75), oğu-y-a (105), ko-y-a (475).

Türkçenin ses yapısına yabancı olan, dilimize Arapça ve Farsçadan geçmiş kelimelerde görülen hemzenin telaffuz edilememesi durumunda yan yana gelecek iki ünlü arasına bir “y” ünsüzü türer: dâ’imâ > dâ’yima (11), fâ’ide > fâ’yide (23), dâ’im > dâ’yim (56), kâ’inât > kâ’yinât (120), gâ’ib > gâ’yib (16), nâ’ib > nâ’yib (46), acâ’ib > acâ’yib (91), melâ’ik > melâyik (375).

Göçüşme

Metatéz olarak da bilinen kelime içinde seslerin yer değiştirmesi olayı, iki ünsüz ya da bir ünsüz bir ünlü ses arasında meydana gelirken yakın veya uzak sesler arasında da gerçekleşebilir.³³

²⁷ Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, 124.

²⁸ Sir Gerard Clauson, *An Etymological Dictionary Of Pre-Thirteenth-Century Turkish* (London: Oxford University Press, 1972), 364.

²⁹ Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati’t-Türk (Dizin)*, IV, çev. Besim Atalay (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2006), 786.

³⁰ Kâşgarlı Mahmud, *Divanü Lügati’t-Türk (Dizin)*, IV, çev. Besim Atalay, 780.

³¹ Tuncer Gülensoy, *Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü*, 548.

³² Süleyman Efendioğlu, *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)* (Erzurum: Eser Yayınları, 2019), 51-52.

³³ Metatéz konusu hakkında detaylı bilgi için bk. Hasan Eren, *Türk Dillerinde Metathése. Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten*, 1, 1953: 161-180. Erişim Tarihi: 17.04.2026, <https://izlik.org/JA62RR43AC>

Metnimizde görülen **gibi** > **bigi** (15) sözünde uzak iki ünsüz arasında, **Müslümân** > **Müsül mân** (110) sözünde ise biri ünsüz biri ünlü yakın iki ses arasında göçüşme görülmektedir.

İkizleşme

Bir gramer birliğinde iç seste iki ünlü arasında kalan ünsüzlerin -ifadeyi daha belirgin hale getirmek için- birkaç kelimeye tekrarlandığı görülmektedir.³⁴ Metnimizde “asığ³⁵ > aşşı ‘fayda’ (186), ısığ³⁶ > ısshı ‘sıcak’ (186), elig³⁷ > elli ‘elli’ (384)” sözcüklerinde ikizleşme meydana gelmiştir.

Ünsüz Kaynaşması

Eski Türkçede bulunan “ng” ikiz ünsüzü Eski Anadolu ve Osmanlı Türkçesinde “ñ”ye dönüşmektedir. Ölçünlü Türkiye Türkçesinde “n”ye dönüşmüş olan bu sesin şahıs zamirlerinin yönelme hâline girmiş biçimlerinde, ilgi ekinde, ikinci şahıs teklik ve çokluk iyelik eklerinde düzenli olarak “ñ” sesi kullanılmıştır.³⁸ Metnimizde “benge > baña (50), senge > saña (353), anğa > aña (73)” şeklinde şahıs zamirlerinin yönelme hâline girmiş biçimlerinde ve yanga > yaña 50, yengi > yeñi (90), karangu > karañu (117), tengiz > deñiz (128), süngü > süñü (267), yaluñuz (31) gibi kelime tabanlarında “ng” ikiz ünsüzünden geliştiği düşünülen “ñ” ünsüzünün korunduğu görülmektedir.

Şekil Bilgisi

Eser Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesine geçiş döneminin morfolojik özelliklerini gösteren bir yapıya sahiptir.

İsimlerle İlgili Şekil Özellikler

İsimden İsim Yapan Ekler

İnceleme metnimizde adlardan ‘sahiplik, bağlı olduğu ismin özelliğini taşıma, bir şeye bağlı veya onunla bağlantılı olma gibi anlamlar katan’³⁹ /+IU ~ li/ eki gönül+lü (1), devlet+lü (182), dür+lü (210), sıfat+lu (41), baht+lu (133), görk+li (3); yokluk sıfatları yapan /+siz ~ +suz/ eki sebeb+siz (26), an+suz (412); sıfat ve adlardan soyut adlar türeten⁴⁰ /+IİK ~ luk/ eki er+lik (37), yüce+lik (335), kız+lık (99), ucuz+luk (99), şâz+lık (116), ırak+lığ (267), hoş+luğ (416); renk adlarına gelerek onlardan sıfat görevli yeni kelimelere yapan⁴¹ /+II/ eki yeşil > yeş+il (117); sayı adlarından sıra sıfatları türeten /+(I)ncI ~ +(U)ncU/ eki iki+nci (141), beş+inci (143), yedi+nci (278), üç+ünci (148), dörd+ünci (164), alt+ıncı (438), otuz+uncı (171); yer adları yapan ve pek işlek olmayan eklerden /+la ~ lağ/ eki yay+la (175), kış+lağ (174); adlardan küçültme ve sevgi adları türeten /+cık ~ +cuğ/ eki uşa+cık (269), oğlan+cuğ (204); aslında eşitlik, benzerlik ve karşılaştırma görevinde bir ad çekim eki olup zaman içinde kullanım alanı değişerek yapım eki olarak kullanılan /+ce ~ çe/ eki Parsî+ce (231), ni+çe (231); isimlerden karşılaştırma anlamı taşıyan sıfatlar yapan /+rAK/ eki tolu+rak (253), kiçi+rek (260); asıl sayı sıfatlarından üleştirme sıfatları yapan /+er/ eki beş+er (421), üç+er (111); isimlerden benzerlik ilgisi kurarak sıfat yapan /+sul/ eki yoh+sul (112); ortaklık ve beraberlik bildiren isimler yapan⁴² /+daş/ eki yol+daş (476), beñ+deş (59); Eski Türkçede çokluk eki olarak kullanılan fakat zamanla kalıplaşarak dönem eserlerinde karşımıza yapım eki olarak çıkan /+An/ eki er+en (3), oğl+an (207); Eski Türkçede

³⁴ Kâzım Köktekin, *Eski Anadolu Türkçesi*, 70.

³⁵ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü* (İstanbul: Enderun Kitabevi Yayınları, 1993), 15.

³⁶ Fuzuli Bayat ve Minara Aliyeva Çınar, *Eski Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 2020), 102.

³⁷ Ahmet Caferoğlu, *Eski Uygur Türkçesi Sözlüğü*, 47.

³⁸ Muhsine Börekçi, *Risâle-i Tevhid: İnceleme-Metin-Dizin*, 46.

³⁹ Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, 130.

⁴⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2009), 55.

⁴¹ Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, 129.

⁴² Süleyman Efendioğlu, *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, 81.

vasıta eki olup işlekliliğini kaybetmiş ve kalıplaşma yoluyla bazı zarflar oluşturan⁴³ /+in ~ +un/ eki yay+ın (197), uz+un (403); işlek olmayan isim yapım eklerinden /+dUz ~ +dız/ eki gün+düz (7), yıl+düz (266), yıl+dız (269); sıfattan sıfat yapan ve işlek olmayan⁴⁴ /+uz/ eki yalûn+uz (31) ile ikilik gösterme işlevi olan ve ikili organ adlarında görülen /+uz/ eki boyn+uz (268); soyut isimler ve alet isimleri yapan /+(g)u/ eki kârañ+(g)u (117); yer zarfları yapan /+rA/ eki taş+ra (158), iç+re (84), üz+re (212); renk adlarına gelen⁴⁵ /-II/ eki kız+ıl (281), yeşil > yeşil (117); işlek olmayan eklerden /+eş/ eki gün+eş (163), /+te/ eki ir+te (368) ve kullanımı yaygın olmayan /+e/ eki géc+e (159) metinde isimden isim yapan ekler olarak kullanılmıştır.

Fiilden İsim Yapan Ekler

Eski Türkçedeki “ig, ig” eklerinin sonundaki “g, g”lerin düşmesiyle, “gu, gü” fiilden isim yapma ekinin başındaki “g, g”lerin düşmesi ve zarf-fiil eki “-u, -ü”nün kalıplaşması ile meydana geldiği düşünülür⁴⁶ /+U ~ +I/ eki ayr-u (11), tol-u (220), ötür-ü (123), öl-i (223), konş-ı (323), eg(i)r-i (273); soyut veya somut isimlerin yanında alet isimleri yapan /-K ~ -ık ~ -UK/ eki şovu-k (100), büyü-k (281), buda-g (224), tanı-ş-ık (13), öksür-ük (193), del-ük (306), art-uk (212), aç-uk (298), buç-uk (310); soyut ve somut adlar ile sıfatlar türeten⁴⁷ /-gi ~ -gü/ eki bil-gi (81), bil-gü+lü (317); bir eylemin sonucu olduğunu gösteren adlar türeten /-in/ eki ek-in (109); bir işin ustalıklı ve sürekli olarak yapıldığını göstermek üzere sıfatlar yapan⁴⁸ /-IcI/ eki yay-ıcı (2), dé-y-ici (2), um-ucı (364); tek bir örnekte karşımıza çıkan /-mur/ eki yağ-mur (187); genellikle bir defada ya da bir hamlede yapılan bir iş veya oluşu gösteren⁴⁹ /-üm/ eki öl-üm (205); yaygın olmayan fiilden ad yapan bir ek olan /-e/ eki çevr-e (257); geçişli fiillerden nadiren ad türeten⁵⁰ /-men/ eki degir-men (66); çoğunlukla sıfat-fiil eki işlevi ile kullanılıp metinde fiilden kalıcı ad yapan bir ek görevinde olan /-miş/ yé-miş (191) ve /-an/ ekleri kır-an (204) bu örneklerde fiilden isim yapan ek işlevindedir.

İsim İşletim Ekleri

İsim işletim ekleri dönem özelliklerine bağlı olarak kalınlık-incelik uyumuna uygun biçimde kullanılmıştır. Bunun aksine düzlük-yuvarlaklık uyumuna aykırı olarak yer yer ekler düz ya da yuvarlak ünlülü olarak kullanılmıştır. I. tekil şahıs iyelik eki ‘aqlum (13), sözüm (6), gönüm (12), gözüm (50) gibi örneklerde yuvarlak ünlülü olarak kullanılırken, ‘aqlım (218) örneğinde ise düz ünlülü kullanılmıştır; II. tekil şahıs iyelik eki çoğunlukla yuvarlak ünlülü kullanılsa da az da olsa düz ünlülü örnekleri de vardır: cânun (176), tapun (488), gözün (176), gönün (359), fikrin (355), ‘aqlın (457); III. tekil şahıs iyelik eki ise düz ünlülü olarak kullanılmasına rağmen on üçüncüsü (150), yüzünü (49), hükmünü (452), başu (55) örneklerinde yuvarlak ünlülü kullanılmıştır. I. çoğul şahıs iyelik ekleri maşûdumuz (17), devlütümüz (51), binâmuz (237) örneklerinde yuvarlak ünlülü kullanılırken yazımız (195), işimiz (51) örneklerinde ise yardımcı ünlüsü düz olarak kullanılmıştır; II. çoğul şahıs iyelik eki on dörtümüz (425) örneğinde sadece bir kez kullanılmış; III. çoğul şahıs iyelik eki ise yerleri (240), araları (310) örneklerindeki gibi uyuma uygun şekilde kullanılmışlardır.

Metinde ilgi hâli eki Tañrı’nuñ (3), Dünyâ’nuñ (108), cihânuñ (177), şevrûñ (262), kişinûñ (405) örneklerindeki gibi dönemin özelliklerine bağlı olarak yuvarlak-dar ünlülü kullanılmıştır.

Metinde nesne (yükleme) hâli /+nI/ “ehlini (2), yüzünü (49), ‘aqlını (457), ayını (123), burcını (291); /+(y)I ~ +ü/ Dünyâ’yı (48), şahrâyı (75), fenni (230), günü (401), zamânı (43) ayı

⁴³ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre’-d-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*, 160.

⁴⁴ Muhsine Börekçi, *Risâle-i Tevhid: İnceleme-Metin-Dizin*, 50.

⁴⁵ Gürer Gülsevin ve Erdoğan Boz, *Eski Anadolu Türkçesi* (Ankara: Gazi Kitabevi, 2004), 154.

⁴⁶ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, 121.

⁴⁷ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre’-d-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*, 161.

⁴⁸ Muzaffer Akkuş, *Kitâb-ı Gunya*, 198.

⁴⁹ Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre’-d-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*, 162.

⁵⁰ Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 97.

(355); /+ø/ yolların (27), elin (38), sözün (49), şerrin (108), dilin (230), yöresin (289) ve /+’i/ ma’nî’i” gibi farklı şekillerde kullanılmıştır.

Eski Türkçede “+In” şeklinde olan vasıta hâli eki daha sonra yerini kısmen ekleşen ve “ile” edatından gelişen “+(y)IA”ya bırakmıştır. Eserde vasıta hâli “yayın (188), degin (160), buncılayın (489)” gibi örneklerde “+In” biçiminde kullanılırken çoğunlukla “/(ile >) +(y)IIA/ ~ /+(y)IA/” şekilleriyle karşımıza çıkmaktadır: hûlk-ıla (36), nazm-ıla (83), bâğ-ıla (190), nûr-ile (61), vech-ile (118), bizüm-ile (214), renci-y-le (20), hünermendi-y-le (55), vaż’ı-y-la (251), boş-la (65), anuñ-la (411).

Metinde yön gösterme eki ise kalıplaşmış olarak kıncaru (34), taşra (158), içre (222), üzre (247), gerü (165), ilerü (51) gibi birkaç kelimedede görülmektedir.

Eserde üçüncü şahıs bildirme eki olarak “tur-” yardımcı fiilinin geniş zaman çekimiyle “-durur” şekli yahut bunun hece yutumuyla kısalarak ekleşmiş şekli “dUr” kullanılmıştır: bu durur (252), yazılmış durur (451) ulu-durur (257), biri-durur (270), burcındadır (255), kuyruğıdur (286), gönüldür (300), ikidür (310).

Birleşik İsimler ve Tekrar Grupları

Eserde anlam kayması, ses bilgisel değişiklikler ya da sözlerin tekrar edilmesinden kaynaklanan birleşik isim gruplarına da rastlanmaktadır. Metinde geçen bu birleşik isim gruplarını “*isim tamlaması kalıbındaki birleşik isimler*” Kaşşaboğlu (1), şubası (47), yılbaşı (109); “*sıfat tamlaması kalıbındaki birleşik isimler*” karakuş (174), saçlu yıldız (90), göñli açuk (53), gözi tok (53); “*tekrar grupları*” renk renk (115), az az (418), yüz yüz (413), uçdan uca (146), başdan başa (48), gece gündüz (17); “*birleşik isim grubu*” Muhammed Mustafa (121); “*iki ismin kaynaşmasından oluşan isim grupları*” işbu (47), biraz (273), sacayak (269) ve “*pekiştirme yoluyla oluşan birleşik isimler*” düpdüz (314) olmak üzere sınıflandırabiliriz.

Fiillerle İlgili Şekil Özellikler

Fiilden Fiil Yapan Ekler:

İşteşlik çatı eki /-(I)ş/ tanı-ş-ık (13), ér-iş- (188); eskiden beri yaygın olarak kullanılan ve geçişli ettirgen fiiller yapan /-Dur ~ -dir/ eki ge(l)-tür- (28), biñ-dür- (292), bil-dür- (339), bil-dir- (103); edilgen veya dönüşlü fiiller yapan işlek eklerden /-II ~ -ul/ vér-il- (65), eşid-il- (91), kes-il- (152), yarad-ıl- (125), kır-ıl- (207), tut-ul- (86); ettirgen ve dönüşlü fiiller türeten /-t ~ -üt-/ eki oku-t- (78), uza-t- (127), benze-t- (292), büyü-t- (421), çıkar-t- (158); dönüşlü ve edilgen fiiller yapan /-n ~ -In ~ -Un-/ eki ağılla-n- (88), baş+la-n- (431), beze-n- (114), depre-n- (280), boya-n- (115), uza-n- (139), tola-n- (143), gör-ün- (89), şal-ın- (187), sev-in- (203), gör-in- (256), bil-in- (445); geçişli geçişsiz fiillerden geçişli ettirgen, oldurgan fiiller yapan⁵¹ /-r ~ -ir ~ -Ur ~ -ar-/ eki geç-ir- (104), biş-ür (359), toğ-ur- (185), çık-ar-t- (158); olumsuz fiiller yapan /-ma-/ eki şan-ma- (152), kıl-ma- (170), yaz-ma- (211), git-me- (7); fiilden ad türeten -m ekinde sonra addan fiil türeten +A ve fiilden fiil türeten -ş- eklerinin kaynaşmasından oluşan ve dönüşlülük ya da işteşlik bildiren⁵² /-maş/ eki şar-maş- (250); ettirgen çatılar türeten⁵³ /-gur-/ eki tur-gur- (373), ir-gür- (149); pekiştirme çatı eki⁵⁴ /-d-/ eki ko- > kod- > ko-y- (475), eyle-d- (97); işlek olmayan /-re-/ eki dep-re-n- (280) fiilden fiil yapan ekler olarak kullanılmıştır.

İsimden Fiil Yapan Ekler:

İsimlerden geçişsiz fiiller türeten yaygın olmayan /+ik/ eki bir+ik- (44); işlek olan isimden fiil yapma eklerinden /+IA/ eki göz+le- (50), gür+le- (92), arzı+la- (79), konuk+la- (245),

⁵¹ Süleyman Efendioğlu, *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, 93.

⁵² Zeynep Korkmaz, *Türkiye Türkçesi Grameri: Şekil Bilgisi*, 129.

⁵³ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2016), 91.

⁵⁴ Talat Tekin, *Orhon Türkçesi Grameri*, 91.

diñ+le- (277), añ+la- (94); daha çok ses taklidi kelimelerden fiiller türeten /+de/ eki gürül+de- (89); +lA- ekinin -n- çatı eki ile genişletilmiş şekli olan⁵⁵ /+le-n/ eki küf+le-n- (152); geçişsiz oluş fiilleri yapan⁵⁶ /+l/ eki diri+l- (223); sınırlı sayıda görülen, fiilden isim yapan +A- ile fiilden fiil yapan -t- ekinin kaynaşmasından oluşan⁵⁷ /+et- ~ +ed-/ eki göz+et- (359), göz+ed- (27); isimlerden geçişli ve geçişsiz fiiller yapan yaygın kullanılan eklerden /+e-/ eki beñ(i)z+e- (490) metinde görülen isimden fiil yapan eklerdir.

Fiil Çekimleri

Fiil çekimi basit ve birleşik çekim olmak üzere iki şekilde ele alınmıştır: *Görülen geçmiş zaman eki* Eski Anadolu Türkçesi dönemi metinlerinde olduğu gibi "dal (-ı)" ile yazılmış ünsüz benzeşmesine aykırı olarak "-dı, -di, -du, -dü" biçiminde kullanılmıştır: yıkmadı (6), tıldı (61), gelmedi (234), yazdum (288), aılduñ (349), uydum (32), bildüñ (349), zahmet çekdüm (366), geçirdük (8), başladuk (433); *anlatılan geçmiş zaman eki* ise Eski Anadolu Türkçesindeki gibi eserde de "-mış, -miş" biçiminde düz-dar ünlülü kullanılmıştır: görmüşler (45), yemiş (100), nazar kılmış (233), yogurmuş (232); *gelecek zaman eki* "-isar" biçiminde varısar (51), yağısardur (197), olmayısardur (199) örneklerinde üç kez kullanılmıştır; *geniş zaman ekinin olumlu/olumsuz biçimleri* Eski Anadolu Türkçesi dönemindeki gibidir: küflenürim (152), çeker (66), gürülderse (89), bilmezem (34), eşitmezler (30), gidemez (362), dilemez (475), bilürsin (352), şorarsañ (133), dër-isek (159), yaturlar (317); *istek kipinin kullanımı* Eski Anadolu Türkçesindeki gibidir: yolam (35), kılam (63), déyem (353), şorasın (288), göresin (288), tarta (20), sevine (203), vérmeyeler (68), yüz uravuz (41), konuklayavuz (245), zıkr édevüz (140); *gereklilik işleviyle* "-sA gerek, -mek gerek ve gerek" biçimi görülmektedir: 'âkıbet ma'zûl olup gitse gerek (398), ben dëdüm her olacak olsa gerek (19), ne ki takdîrden gelür n'etmek gerek (24), şöyle bildüñ hem gerekmez üstâd (351); *emir çekiminde I. teklik kişi* "-eyin" biçimde karşımıza çıkar: nazm édeyin (182), gideyin (434), bileyin (358); *emir çekiminde II. teklik şahısta eksiz kullanımla birlikte emir kuvvetlendirme eki* "-ğıl, -gil" de kullanılmıştır: bil-+ (68), uyan-+ (25), eşit-+ (151), gözleyü durğıl (289), gezgil (27), diñlegil (277), gözlegil (282); *emir çekiminde III. teklik kişi eki* "-sUn" pâyende tutsun (10), étsün (62), görmesün (62), yürüsün (62) biçimiyle; *I. çokluk kişi eki* "-AlUm" gidelüm (14), görelüm (28), naşîhat tütalum (43) biçimiyle; *II. çokluk şahıs eki* ise sadece bir kez "-ñ" biçimiyle okuñ (23) örneğinde karşımıza çıkar.

Metinde birleşik fiil çekimi ise anlatılan geçmiş zamanın ve geniş zamanın hikâye çekimleri ile şalmış-ıdı (4), gözler-di (50); geniş zamanın ve görülen geçmiş zamanın şart çekimleriyle şorar-ısa (138), açduñ-ısa (369), yazdı-y-sa (122) karşımıza çıkarken bir kez de geniş zamanın "iken" zarf-fiil şekli yazar-ken (383) kullanılmıştır.

Birleşik Fiiller

Birleşik fiil, bir yardımcı fiille bir veya birkaç isim, isim yerine geçen sıfat-fiil veya asıl fiilin birleşmesi ile ortaya çıkan yapıdır.⁵⁸ Metinde isim kısmı genellikle Arapça olan isim ve yardımcı fiilden oluşmuş çok sayıda birleşik fiil vardır. Diğer türden birleşik fiillerin sayısı ise yardımcı fiille yapılanlara göre daha azdır. *İsim ve yardımcı fiilden oluşmuş birleşik fiiller*: takşîr ét- (7), kısım ét- (21), cehd ét- (22), tevekkül ét- (24), cem' ét- (25), fikr éd- (34), vahy ét- (72), hicret ét- (121); terk eyle- (9), tanışık eyle- (13), hayr eyle- (47), ihsân eyle- (56), zabt eyle- (76), iftihâr eyle- (80), harc eyle- (96), şerh eyle- (216); şâz ol- (11), azâd ol- (2), hayrân ol- (32), sebeb ol- (61), meşgûl ol- (219), muhtâc ol- (353), 'azl ol- (394); rûzî kıl- (16), kıl- yâd (95), nazar kıl- (104), vahy kıl- (125), merhâmet kıl- (368); pâyende tüt- (10), naşîhat tüt- (43), hâtıruñda

⁵⁵ Süleyman Efendioğlu, *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, 87.

⁵⁶ Süleyman Efendioğlu, *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil İncelemesi-Metin ve Aktarma-Gramatikal Dizin-Tıpkıbasım)*, 87.

⁵⁷ Ali Akar, *Oğuzların Dili Eski Anadolu Türkçesine Giriş*, 163.

⁵⁸ Muharrem Daşdemir, *Oklama Yöntemiyle Türkçenin Yapısal-İşlevsel Söz Dizimi* (Erzurum: Fenomen Yayınları, 2015), 44.

tut- (479), tavar dut- (186); yaluñuz kal- (31), âciz kal- (32), utanup kal- (128); fikre düş- (32), ayru düş- (11); söz vér- (66), vér- haber (127), zahmet vér- (218), öğüt vér- (236); vâki’ bul- (150), ferâgat bul- (11), bul- yol (389); yüz ur- (41); “tut-, aç-, çıkma-, sür-, çek-, gel-, al-” gibi fiillerin de yardımcı fiil olarak kullanıldığı ve bu fiillerden anlamca kaynaşmış birleşik fiil yani deyimleşmiş fiiller oluşturulduğu görülmektedir: açuk tut- gözi (358) aç- gözün (176), sözümünden çıkma- (6), hükmini sür- (379), zahmet çek- (367), gel- dile (107), ilhâm al- (73). *Tasvirî fiillerle oluşmuş birleşik fiiller*: Tasvirî birleşik fiillerde anlayuma- (12), bileme- (211), gideme- (362) örneklerinde “u-” fiilinin olumsuz şekli ile yapılan yeterlik fiilinin (-ebil-) olumsuz biçimi,⁵⁹ ırgürigör- (17) ve gözleyüdur- (177), göretur- (378) örneklerinde ise asıl fiile sürerlik anlamı veren “-igör- ve -üdur-/ -edur-” fiilleri karşımıza çıkmaktadır.

Fiilimsiler

Durum ve bağlama zarf-fiil eki görevinde kullanılan “-Ip, -Up” ekinin çoğunlukla yuvarlak-dar ünlülü biçimlerine rastlanırken az da olsa düz-dar ünlülü biçimleri de kullanılmıştır: eşidüp (2), sevnışüp (50), arayup (75), utanup (128), birikip (44), arzılayıp (79); “-Up” zarf-fiil ekinin genişlemesiyle meydana gelen *durum zarf-fiil eki* “-UbAn”⁶⁰ vérüben (29), buluban (41), sevnışüben (42), meşgûl oluban (227), gelüben (293), görüben (367) ve dönem eserlerinde çok sık rastlanmayan “-A” zarf-fiil ekinin “-rAK” ekiyle genişletilmiş şekli “-erek, -urak” *durum zarf-fiil eki*⁶¹ gezerek (226), olurak (253); *zaman ifade eden* “-IncA” varmayınca (68), görünce (263); “-icek” içecek (223) ve “-eli” düşeli (11) zarf-fiil ekleri; *tasvirî birleşik fiil kuran* gözleyüdurğıl (289) ve *durum bildiren* déyü (137) zarf-fiil eki “-U”; *zaman zarf-fiil eki* göreviyle “geniş zamanın i-ken” şekli yazar-ken (483) eserde karşımıza çıkan zarf-fiil ekleridir. *Sıfat-fiil ekleri* ise *geniş zaman bildiren* “-an” biçimiyle véren (25), görene (216), anlayan (260), déyen (469) örneklerinde; bir oluş ve kılışın sürekli veya bir nesneyi niteleyen bir alışkanlık halinde yapılışını gösteren “-ucı”⁶² biçimiyle umucu (364) örneğinde; *geçmiş zaman bildiren* “-dUK” biçimiyle dëdügi (53), erdügince (179), sevdügi (79), okutduğı (78), bulduğı (81), zahmet çekdiğüm (367) ve “-mİş” biçimiyle uyumuş (115), çürümüş (117), yaradılmış (401) örneklerinde; *gelecek zaman bildiren* “-acak” biçimiyle olacak (19), oturacak (39) örneklerinde karşımıza çıkmaktadır.

Söz Varlığı

Bir dilin söz varlığı, o dilin tarihine geniş ölçüde ışık tutmakta, yüzyıllar boyunca ortaya çıkan ses, biçim, sözdizimi ve anlam değişikliklerini yansıtmakta, hangi dillerin etkisiyle, ne türden değişimlerin gerçekleştiğini göstermektedir.⁶³ İncelemeye esas aldığımız eser konusu bakımından kendine has bir söz varlığı olan ve yabancı kökenli sözcüklerin oldukça fazla yer aldığı, yazıldığı dönem itibarıyla da hem Eski Türkçe söz varlığını hem de Eski Anadolu Türkçesinin devamı olarak bugünkü standart Türkiye Türkçesinde veya ağızlarında kullanılan birçok sözcüğü barındırmaktadır.

Eserde, Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılmış fakat bugün ya kullanımdan düşmüş ya da anlamı değişmiş sözcükler karşımıza çıkmaktadır: yügür-⁶⁴ ‘koş-’ (51), kanı ‘hani, nerede’ (490), adrış- ‘birbirinden ayrıl-’ (143), taş ‘dış’ (55), ırgür- ‘ulaştır-’ (149), öküş ‘çok’ (185), yime ‘yine, tekrar’ (482), turgur- ‘ayağa kaldır-, yükselt-’ (373), ol ‘o’ (391), görkli ‘güzel’ (3), işbu ‘işte, böyle’ (185), eyd- ‘söyle-’ (17), bigi ‘gibi’ (15), kancaru ‘nereye’ (34), bular ‘bunlar’ (31), sevnış- ‘sevin-’ (42), beñdeş ‘eş, benzer’ (59), ağılan- ‘yüksel-’ (87), girü ‘sonra, geri, tekrar’ (289), kızlık ‘kılık’ (99), buncılayın ‘bunun gibi’ (489), tapu ‘huzur,

⁵⁹ Faruk Kadri Timurtaş, *Eski Türkiye Türkçesi: XV. Yüzyıl Gramer-Metin-Sözlük*, 161.

⁶⁰ Muzaffer Akkuş, *Kitâb-ı Gınya*, 265.

⁶¹ Mustafa Özkan, *Türk Dilinin Gelişme Alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*, 152.

⁶² Zeynep Korkmaz, *Şeyhoğlu Sadre’ d-dîn Mustafa Marzubân-nâme Tercümesi Destûr-ı Şâhî*, 153.

⁶³ Doğan Aksan, *Türkçenin Sözvarlığı* (Ankara: Engin Yayınevi, 2000) 11.

⁶⁴ Burhan Paçacıoğlu, *VIII.-XVI. Yüzyıllar Arasında Türkçenin Sözcük Dağarcığı* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2016), 811.

makam’ (488), gey ‘pek, çok’ (261), Çalap ‘Tanrı’ (19), nite ‘nasıl’ (102), imdi ‘şimdi’ (182), uş ‘şu’ (270), sağış ‘düşünce, niyet’ (202), sayru ‘hasta’ (183), kayu ‘kim, hangi’ (482), içre ‘içinde, arasında’ (222), tomlan- ‘yuvarlaklaş-, yumrulaş-’ (206), niçeler ‘birçokları, çok kimseler’ (231), tumağı ‘nezle’ (193), yarağ ‘hazırlık, azık’ (196), katı ‘şiddetli, sert’ (192), berü ‘beri’ (370), kamu ‘bütün’ (366), deñlü ‘gibi’ (267), üzre ‘üzere, üzerine’ (212).

Eski Türkçe ve Eski Anadolu Türkçesi döneminde kullanılan bazı sözcükler ise eserde ya olduğu gibi bugünkü standart Türkiye Türkçesinde veya Anadolu ağızlarında kullanılmakta ya da bazı ses, biçim veya anlam değişiklikleriyle varlığını sürdürmektedir: kayğu ‘endişe, kaygı’ (33), érte ‘önceki’ (176), kaçan ‘ne zaman, ne vakit’ (480), karañu ‘karanlık’ (117), bay ‘zengin’ (419), kişi ‘insan, şahıs’ (4), beg ‘bey, efendi’ (5), ayru ‘ayrı’ (11), kul ‘köle’ (5), yaluñuz ‘yalnız’ (31), ur- ‘vur-’ (41), tol- ‘dol-’ (61), tağ ‘dağ’ (75), yıldız ‘yıldız’ (266), Gün “Güneş” (88), od ‘ateş’ (92), tal- ‘dal-’ (94), şovuk ‘soğuk’ (100), il ‘yurt, memleket’ (101), eren ‘dost’ (107), ekin ‘mahsül’ (109), güz ‘güz mevsimi’ (111), yay ‘yaz mevsimi’ (111), yaz ‘ilkbahar’ (36), kış ‘kış mevsimi’ (111), ötrü ‘dolayı’ (261), yırak ‘uzak’ (178), yavuz ‘fena, kötü’ (187), yumşak ‘yumuşak’ (183), süñü ‘süngü’ (267), yana ‘gene, yine’ (199), şarp ‘güç, çetin’ (186), toğur- ‘doğur-’ (185), artuk ‘fazla’ (212), yit- ‘kaybol-’ (309), kulağ ‘kulak’ (358), qarşu ‘karşı’ (231), bişür- ‘pişir-’ (359), ez- ‘ez-’ (232), ıraklığ ‘uzaklık’ (267), qar- ‘karıştır-’ (241), beze- ‘süsle-’ (275), boğ- ‘boğ-’ (303), ilerü ‘ileri’ (51), yég ‘daha iyi, üstün’ (18), ısshı ‘sıcak’ (186), tanış- ‘danış-, istişare et-’ (13), uy- ‘inan-, kan-’ (32), gözle- ‘bekle-, seyr et-’ (50), gürülde- ‘çok hızlı ve gürültülü ses çıkar-’ (89), señşek ‘şimşek’ (90), bellü ‘belli’ (147), kudur- ‘az-’ (158), degin ‘kadar’ (160), beñze- ‘benze-’ (165), kiçi ‘küçük’ (204), çüngene ‘çingene’ (222), budag ‘budak’ (224), koca ‘ihtiyar’ (205), oñ- ‘bereketli ol-, iyi ol-’ (189), uvacık ‘ufacık’ (190), uşak ‘ufak, küçük çocuk’ (207), dürlü ‘türülü’ (210), depren- ‘hareket et-’ (280), delük ‘delik’ (306), yöre ‘çevre’ (289), degül ‘değil’ (216), bürü- ‘örtün-, bürün-’ (391), buyur- ‘ver-’ (360), oğlancuk ‘küçük çocuk’ (204).

Eserde “şığır (185), tavar (186), koyun (303), kırlakuç (173), devlügeç (173), bülüç (173), karakuš (174), kartal (174), arşlan (312), kurbağa (88), balık (190), karınca (171), soğulcan (88), çekirge (99)” gibi hayvan ve böcek adları; “arpa (203), buğday (203), üzüm (203), karpuz (206), yağ (183), bal (183), â’nâb ‘üzümler’ (202), ‘asel ‘bal’ (191)” gibi çeşitli tahıl ve yiyecek adları; “öksürük (193), tumağı ‘nezle’ (193), uyuz (191), kıran (204), vebâ (194)” gibi hastalık adları; “kıızıl (281), ak (308), kara (364), yeşil (117), ahmer ‘kırmızı, kızıl’ (312)” gibi renk adları; Hotan ‘Doğu Türkistan’da bir bölge’, Hata ‘Çin’ gibi yer adları ve “sacayağ ‘ikizler burcunda bulunan sacayağı şeklinde olan hek’a adındaki üç yıldız’ (269), saçlu yıldız ‘kuyrukuyıldız’ (90)” gibi benzerlik yönü ile adlandırılan yıldız adları da yer almaktadır. Ayrıca eserde geçen ay adlarının günümüzde kullanılan şekillerine de “şubat (454), nîsân (330), mayıs (460), hâzîrân (334), temüz [temmuz] (464), ağıstos (466), eylül (468)” rastlanmaktadır.

Der-sebeb Nazm-ı Kitâb-ı Uşûl-i Hâl Der-vaşf	
1 Ol Kaşâboğlı Beg pâk ü dîn Şâz gönüllü şahâvetlü emineyn	2 Kâmil ü cömerd ü ‘âkıl yayıcı Şohbet ehlini eşidüp deyici
3 Tañrı’nuñ hâşî erenler serveri Görkli dilâver begler cevheri	4 Allah’a şalmış-ıdı çün her işi Hoş dutar-ıdı beni ol er kişi
5 Ne beg-ıdüm ben ne bellü kul-ıdum Ne désem ne söylesem maqbûl-ıdum	6 Otuz altı yıl sözümden çıkmadı Kaşd-ıla gönüli bir gün yıkmadı
7 Ben dahı hizmetde takşîr étmedüm Gece gündüz tâ katından gitmedüm	8 Eyü yavuz her nice geçdi zamân Bile geçirdük melâlet şâdumân
9 Çünkü bu dünyâ degül dârü’l-beķâ Bâtılı terk eyledi gitdi Hâķ’a	10 Cennet erzânî kılsun pâdişâh Şoñunı pâyende tutsun sâl ü mâh
11 Andan ayru düşeli şâz olmadum Dâyima meşgûl ferâğat bulmadum	12 Gönüm egleyümedüm kim şâz ola Râhat ére gûşşadan azâd ola
13 ‘Aklum ile ben tanışık eyledüm Gönüllü câna dönüben söyledüm	14 Bunlara dedüm ne tebtîr édelüm Maşlahat nedür ne yola gidelüm
15 Bir anuñ bigi cihângîr rû-yı hûb Ehl-i himmet gözi tok şâfi kulûb	16 ‘Âdil ü gâzî ve hem bir zinde rûh Tañrı rûzî kıla-mı gâyib fütûh

17	Bunlar eydür gece gündüz yörigör Maşûdumuza bizi ırgürigör	18	Dünyada bu ola kim yég bulavuz Hizmetinde yine maşbûl olavuz
19	Ben dedüm her olacak olsa gerek Ne ki yazmışdur Çalap gelse gerek	20	Çünkü kısmet yoludur hük-m-i ilâh Pes n’içün tarta kişi renc-ile âh
21	Bunlar eydür rızk kısm ét-di Çalap İlle her şey’e girü şey’dür sebab	22	Şahşâ cehd etmek gerekdür tâ ecel Men se’â ve’â démişdür çün meşel
23	Ben dedüm ne fâyide ‘acel kaşac Pes okuñ eş-şabrü miftâhü’l-ferec	24	Ne ki takdîrden gelür n’etmek gerek Pes tevekkül Tañrı’ya etmek gerek
25	Bunlar eydür Tañrı’dur rızkı veren İlle sen ‘akluñ cem’ ét bir uyan	26	Bir sebab iste bizim-çün ol penâh Bitmedi hergiz sebebsiz bir giyâh
27	Ben dedüm gezgil kanâ’at yolların Tañrı nâzırdur gözedür kulların	28	Bî-bekâdur çünki bu dünyâ iy yâr Bir görelüm ne getürür rûzigâr
29	İstimâlet vérüben bunlara çok Ol naşîhatler ki kıldum haddi yok	30	Hîç eşitmezler sözüm iy rûh-ı şân Men taleb cidden dërler hemân
31	Çün yaluñuz kıldum üç oldı bular Her biri bir veche bir ma’nî diler	32	Pes bulara uydum uş ‘âciz kalup Fikre düşdüm vâlihu hayrân olup
33	Çün tefahhuş eyleyüp tüfşî édüp Bir zamân kaygu idüm teşvîş idüp	34	Fikr édüp çok iy ‘aceb n’etsem dedüm Bilmezem hîç kancaru gitsem dedüm
35	‘Âkıbet ‘aklum beni vérdi naşîb Kim yolam bir bahtiyârı dil garîb	36	Luft u hüsn ü hulûk-ıla yay ola hem Hayr içinde Hâtemî Tay ola hem
37	Ehl-i Kurân hem ‘ilm ola hüner Erlik içinde kemâhî şîr-i nîr	38	‘Âkıl u kâmil göregelmîş ola Çok düşenlerüñ elin almîş ola
39	Aşlı ulu kâbiren ‘an ⁶⁵ kâbirîn Bile her şahşuñ oturacak yerin	40	Hem hünermendüñ bile kâdrin temâm Devletinde hîş gece her hâş ü ‘âm
41	Bu şıfatlu bir ‘azîz ü zû-fünûn Buluban yüz uravuz bir nice gün	42	Çünkü ‘akluñ sözün eşitdi bular Sevnişüben şâzlık ét-di bular
43	Dédiler budur naşîhat tütalum Bulup ol şahş-ı zamânı onalum	44	‘Akl-ıla gönül birikip gıtdiler Bir zamân ‘âlemde deryâft ét-diler
45	Kâzî vü hoca sipâhî şerlerin Cümle görmişler garîb yerlerin	46	Kethüzâ â’yân u beg şâh u vezîr Nâyib ü tüccâr ü ‘ammâl ü vebîr
47	Nice şubası bular görmiş komış Bize ne hayr eyleye işbu demiş	48	Dünyâ’yı başdan başa gezmiş bular Bir ‘azîzi eylemişler ihtiyâr
49	Yüzünü görüp eşitmişler sözün Begler içre anı kılmişlar güzîn	50	Bunları gözler-di gözüm dört yaña Sevnişüp bunlar girü geldi baña
51	Eydür işimüz varısar ilerü Devlütümüz atı yügürdi gerü	52	Bir kişi bulduk mu’azzez mu’teber Cümle maşûdlarımız anda biter
53	Dédügi démiş kamu fi’lî şahîh Gönli açık gözi tok kavî-i faşîh	54	Devleti yüce sa’âdetlü ‘azîz Menba’ı ihsân ü sağı ehl-i temîz
55	İçî taşı ‘aql u ‘ışk u hîş emîr Hem hünermendi-y-le baş u hoş emîr	56	Yazmak okumak ma’ânî söylemek İşi dâyim luft [u] ihsân eylemek
57	Eyin erkân ü kavâ’id bî-nazîr Hem ulu aşlı ebâ-‘an-ced vezîr	58	Yemek içmek ne tena’um ⁶⁶ hem ‘atâ Yahşı kâmil kelâmı bî-hatâ
59	Halkına beñdeş bulanmaz der-felek Yüzünü gören Yûsuf dër yâ melek	60	Ehl-i ‘irfânı sözi telkîn eder Haftını yâkût görüp taşîn eder
61	Garîk-ı rahmet nûr-ıla töldi bular Kim buña gelmege sebab oldı bular	62	Müstedâm etsün vücûdın ferd-rûba Görmesün kaygu yürüsün bî-ta’ab
63	Çün bulardan ma’lûm oldı bu haber Vâcib oldı kim kılam ‘azm-i sefer	64	Ben dağı görem nicedür kıl ü kâl Hizmetinden ne gelür şâdî melâl
65	İmdi tühfe gerekdür hizmete Çün eli boş-la vérilmez hâzrete	66	Ger degirmene tahıl söz vére er Aşşısın görmez hemîn gavgâ çeker
67	Bî-şemen bâzârda bâ nisteyeler Her metâ’a çün bahâ isteyeler	68	Hem ululardan mişlûdür bil ‘ayân Varmayınca vérmeyeler râyigân
69	Armağan resminde eşid n’eyledüm Bir mu’azzez ma’nî-i nazm eyledüm	70	İdrîs ‘ilmi kelâmı Dâniyâl Kavl-i Eflâtûn Lokmân’dur makâl
71	Pes sözi haqdur Nebî’nün bî-hilâf Kavl-i muhkemdür sözünde yok hilâf	72	Tañrı vahy ét-di vü geldi Cebrâ’îl Kendüsi gördi yâ fi-yevm kalîl
73	Yahûd ilhâm oldı aña bu makâl Sen bilirsin hîd nebîdür Dâniyâl	74	Hem hekîm kavl-i müddelik mu’teber Zîra hikmetden vérür bunlar haber
	Yérleri ‘ilm-ile düpdüz arayup		Göklerüñ zabt eyleyüp ‘ilmin kamu

⁶⁵ ‘an: metinde iki yazılmıştır.

⁶⁶ İmlâ hatası vardır.

75	Tag u şahrâyı tamâmet tarayup	76	Bildiler hükmi-i ‘alâyım mü-be-mû
	Çün Çalap’dan ‘ilm fermân buldılar		Ebû Sinâ mu’azzez tutduğı
77	Gayr-ı sâim her derde dermân buldılar	78	Hem melik tâhir müdâm okutduğı
	Arzılayıp sevdüğü şâh-ı emîr		Fiylesofun fahr-ıla söyledüğü
79	Zerresin söyledüğü hengâme-gîr	80	Ehl-i takvîm iftihâr eyledüğü
	‘Âlim ü ‘âkıl harîş oldı vü hem		Hikmet ehlinden kelâm takdîmesi
81	Bilgiler maksûdını bulduğı hem	82	Enbiyâ kavli hükmi-i tecribesi
	Bu fütûhî nazm-ıla cem’ eyledüm		Hem nice olur sözi mestûrdur
83	Ca’fer-i Şâdık dilinden söyledüm	84	Kim bu fen içre bular meşhurdur
	Cem’ édüp envâ-i menâfi’ bî-şümâr		Ay tutulsa gün tutulsa iy ulu
85	İşbu telîfi bezedim çün bahâr	86	Busarık olsa katı yıl yâ tulu
	Zelzele olsa yahûd sengber ⁶⁷ maţar		Yağsa sogulcan kurbaga behem
87	Ay ağılana ya yıldız düşe ger	88	Gün ağıllansa ya gök sürh olsa hem
	Gökde görünse mişil cânavar		Saçlu yıldız hem yeni ayun hâli
89	Gök güldürse dahı ey bahtuvâr	90	Yıldırım seşek enegüm sağmalı
	Yerden âvâz eşidilse âşikâr		Yağa toprak yâ havâdan düşe od
91	Gökde görünse ‘acâyib yâ gubâr	92	Yâ katı gök gürlense iy ehl-i cûd
	Dér her eşhûr bu yigirmi bês nişân		Ne sebebdür zılınâ talmağ-ıçun
93	Kanķısı peydâ ola ez-âsumân	94	Hükmin anlayup âgâh olmağ-ıçun
	Dâniyâl nedür ne resme kıldı yâd		Ben bu te’lîfi yazup derc eyledüm
95	Hem hekimler kavlini iy hûş nihâd	96	Çün şanâ’atlar dahı harc eyledüm
	Kim nice şâ’ir tahassür eyledür		Bu ‘alâyimde görünse biri ger
97	Kendü sözinde tefahhür iledür	98	Dünyâ içinde ola çok hayr u şer
	Kızlık ucuzluk veyâ çekirge hem		Issı şovuk sağ u şayru hâline
99	Şulh cenk emn ü fetret şâz u gam	100	Ekine hayvân yemiş ahvâline
	İl iklim vilâyet memleket		Hem nite ola aña birler işi
101	İftirâ nefret göründü menfa’at	102	Zulm ‘adl ü hem ri’ayet teşvîşi
	Nice-kim bildirdi ol Rabbü’l-enâm ⁶⁸		Çok nazar kıldum geçirdüm rûzigâr
103	Ol şehensâh adına kıldum temâm	104	Bir kitâb étdüm mükerrrem zernigâr
	Aça okuya bile kim nâdir ol		Âdemî oldur ki dâniş yâr ola
105	Bizden ulular nice gösterdi yol	106	Cehli-y-le gitmek cihânda ‘âr ola
	‘İlm-ile érdi erenler menzile		Bu kitâb çün-kim ola elinde anuñ
107	Câhilün kadri vaz’ı gelmez dile	108	Bile cümle hayr vü şerrin dünyânuñ
	Kim ekin eker kimi eyler naţas		Rûm evinün gör Müsülmânları hem
109	Yılbaşı ola pes iy hayrû’n-nâs	110	Yılbaşı nevrûzdur ola dér hem ‘Acem
	Zîra bir yıl üçer ay dört faşl olur		Ol fuşûldan yaz güz hem kış geçer
111	Yaz yay güz kışa hem vaşl olur	112	Yay yohsul hoca-i dervîş geçer
	Yaz ayında çün gelür evvel bahâr		Yemek içmek ‘işret éder düsitân
113	Cân sevinür hem gönül leyl ü nehâr	114	Bülbül öter bezenür hem gülîstân
	Cümle uyumış nebâtlar uyanur		Her ağaç döker pelâs u geyûr
115	Renk renk olsa çiçekler boyanur	116	Şâzlık eyler kamu vahş u tûyûr
	Ol karañu hücreler pür-nûr olur		Pes vech-ile iy begler serveri
117	Çürümüş toprak yaşıl ma’mûr olur	118	Yılbaşı budur démezler serseri
	Her ‘Arab’lar kim cevâhir fi-zücâc		Zîra ol maksûd-ı kâyinât
119	Yılbaşudur muharrem bî-lecâc ⁶⁹	120	Ol habîbu’l-lâh şâhib-mu’cizât
	Hicret étdi ol Resûl-i bâ-şafâ		Pes tevârîh aşlı oldur iy emîr
121	Bu ay içinde Muhammed Muştafâ	122	Târîh andandur ne-kim yazdı-y-sa bir
	Ol muharrem ayını iy şun’-ı Rab		Rûm hisâbınca pes evvel yılbaşı
123	Andan ötürü yılbaşudur dér ‘Arab	124	Adı septüvris aya uşlu kişi
	Zîra-çün bünyâz oldı ‘âleme		Cümle eşyânuñ adın şordı ⁷⁰ Âlih
125	Yaradıldı vahy geldi Âdem’e	126	Hûş cevâb étdi Âdem iy rûh-ı mâh
	Ne uzatmak söz gerekdür muhtaşar		Pes ferîştehler utanup kaldılar
127	Küll-i eşyâdan Âdem vârdı haber	128	Hayret içinde deñize taldılar
	Mâcerâ bu-y-ıdı kim iy nâmudâr		Ol ki hâş efrâc vérür ‘ilme râh
129	Andan ötürü yılbaşudur dér bular	130	Yılbaşudur dér yanar bî-iştibâh
	Zîra bu ay içre Rûhu’l-lâh çâk		Anda belürdi ‘İsâ iy hûş nefes
131	Münteshir oldı cuhûdlar yaydı bâk	132	Yılbaşı tutar bular ol ayı pes

⁶⁷ Metinde “sekber” olarak yazılmıştır.

⁶⁸ Metinde “Rubbe’l-enâm” olarak geçmektedir.

⁶⁹ Metinde “bî-lücâc” olarak geçmektedir.

⁷⁰ Yazmada صُرِي böyle yazılmıştır.

Ger Yehûdâ’dan şorsarsañ iy ulu 133 İki dürlüdü bular iy bahtlu	İki faşl eyler yılı kılmaz dirâz 134 Altı ay kışdur temâm altısı yaz
Yayı yazdan tutdı kışdan güzî 135 Yılbaşidur dér mu’ayyen nevrûzı	Bir dahı söyler bular iy merd-i kâr 136 Yılbaşî teşrîn derler âşikâr
Dehr içinde söyler ol hayr u ‘azîz 137 Buñadur fetvâ déyü eyler temiz	Yétmiş iki dilde ger şorar-ısa kişi 138 Êtmege takrîr yémez düm teşvîşi
İlle tatvîl uzana hem ola söz 139 Az gerekdür söz müddelil yazavuz	Hâcet olur-sa girü zîkr édevüz 140 Bu degül kim bilmeyüp fikr édevüz
Evvel günü ikinci günü oldı hem 141 Rûz-ı nañs oldı bular iy muhterem	Kavl-i Mûsî’dür bu söz iy merd-i pâk 142 Hem bunuñ bir necm-i hoş adı Semâk
Bésinci gününde toğar iy paşa 143 Hem bu yıldız tolanur adı Reşâ	Bâd-ı şarkî esse çok yerlerde hem 144 Hem olur ‘îdü’l-kımâme muhterem
Ğuds içinde çok ziyâret âşikâr 145 Beyt-i muğdisdür biri iy merd-i kâr	Ne kadar şem’ olsa anda ol géce 146 Gökden od gelür yanar uçdan uca
Key sa’âdetlü gündür bil ‘âyan 147 Rûz-ı sa’dâyı durur bellü beyân	Hem üçüncü gün bu ayuñ bî-lecâc ⁷¹ 148 Bir ‘acâyib söz eşit cân gözün aç
İsma’îl’e katl-içün çıkdı Hâlîl 149 Kurbân ırgürdi şol-dem Cebra’îl	On üçüncüsünde bunuñ iy ‘azîz 150 İztırâb vâkî’ bulanur her deñiz
On bésincisinde eşit bi’l-‘aceb 151 Çün temâm geynün kañ’ ister rañb	Her ağaç kesilür ol gün yaşa 152 Şanma küflenürim çürür haşâ
Hem gerü ol gün belürür dürlü yıl 153 Gün şovumağa dutar yüz bellü bil	Hem on altıncısıdur ender şümâr 154 Sâ’at on birdür hâkîkat fi’n-nehâr
Géce on üç sâ’at olur iy ‘azîz 155 İy sa’âdet güneşi ehl-i temiz	Bir sa’at olur temâm otuz derç 156 Her derc altmış dakâyık bî-çarh
Her dakîka olur altmış sâniye 157 Sâlisün biri hem altmış râbi’a	İşbu vaz’-ile çıkarta ‘âşire 158 ‘İlmi yok câhil kudursun taşra
Kaç sâ’atdür dér-iseñ leyl ü nehâr 159 Géce gündüz olur pist ü çehâr	On beşe degin çıkar sâ’at temâm 160 Hem girü tokuz olur pes iy hümâm
Gün bu resme devr éder tırmaz döner 161 Bir derc künde çıkar ol gâh iner	Pes nehâr artar temâm toksan derç 162 Ol kadar leyl eksilür mislî’l-merec
Ger şorar olursañ iy mâhives 163 Şimdi ‘akreb burcına girdi güneş	Dördüncü gökden toğup seyrân éder 164 Yılda burcda bir ay turur gider
On iki burcı temâmet tolanur 165 Aña beñzer hem gerü ol ola nûr	Yigirmi birinde ekerler tañıl 166 Böyle vaz’ étmış kavâ’id kavm-i Nîl
Hem girü ol gün begüm Nîl eksilür 167 Ekin-içün kavm-i Mısr anda gelür	Yigirmi toktuzuncı gün iy mu’teber 168 Bir zübân adlu ulu yıldız toğar
Hem bañın adlu toğar bir dahı 169 On bañın üç yıldız olur iy sañî	Eşid imdi bir ‘acâyib söz dahı 170 Kim teferrüc kılmadı hiç göz dahı
Otuzuncı gün bunuñ iy verd-i ter 171 Cümle karınca yere eyler sefer	Çünki bildi bî-vefâdur bu cihân 172 Pes yer altına girüp oldı nihân
Gitmege ol gün tutar yüz kırılakuç 173 Devlügeç gider ferañ bulur bülûç	Kartal vü hem karağuş ol gün gider 174 Kışlağa gitmege bunlar ‘azm éder
Bu durur ahvâl-i hükkâm-ı muhterem 175 Sâñil ü yayla tefâvüt éde hem	İşbu sözden ‘ibret al sen iy hoca 176 Cânüñ uyar aç gözün érte géce
Kıl teferrüc gör cihânüñ hâlini 177 Gözleyüdür rûzigâr ahvâlini	Gör kişi bunda kalur mı pâyidâr 178 Sen dahı eyle yarak iy nâmodâr
Ehl-i hikmet bunda çok bahş eylemiş 179 Her biri ‘aklı érdüğince söylemiş	Kim ne gündür evvelidür mâh-ı sâl 180 Hükmi ne ola nitedür kıl ü kâl
Ben dahı çok istedüm ‘ilme küsuf 181 Bu kadar kıldum muhaşşal fi-lu’ûk	Eşid imdi sen iy devletlü paşa 182 Hükmini nazm édeyin başdan başa
Ger eñad gün şana kış yumşak ola 183 Bal u yağ çok ola şayru sağ ola	Her behâyim çok ola iy merd-i hoş 184 İşbu yılda hem tıyûr u hem vuhûş
Çok ola koyun şıgırdur işbu yıl 185 Döl öküş toğura bunlar bellü yıl	Pes tavar duta ne çok aşşı ola 186 İlle yay günleri şarp ıssı ola
Ger düşenbeye şalınsa kış yavuz 187 Yağmur öküş yağa dér iy ‘akl-ı uz	İssılar çok ola yayın iy hoca 188 Âfet érişe yemişlü ağaca
Ekin âfetlü ola hem iy hümâm 189 Kovan oñmaya göre hep hâş ü ‘âm	Bâğ-ıla bostân oñadır hem balık 190 Çok ola lakin uvacık hastalık
Az ola bu yıl ‘asel kıtdur yemiş 191 Çok uyuz ola hekim şöyle demiş	Ger seşenbeye gün şana yıl iy şebâb 192 Kış katı ola yağa dér bî-hisâb

⁷¹ Metinde “bî-lücâc” olarak geçmektedir.

193	Öksürük çok ola dër tumağı hem Haştalık envâ-i öküştür dem-be-dem	194	Şöyle kim ‘âciz kıla dër her tabîb Hem vebâ vardır bilesin iy habîb
195	Çün çihârşenbihe şana ayımız Yazımız hoşdur eyüdü yayımız	196	Mu’tedildür kış yarağ étmek gerek Çok olur bu yıl ölüm n’étmek gerek
197	Çok yağısardur maţar hem işbu yıl Yayın ıssılar az olur bellü bil	198	Hôş ola yayın hevâ oña yemiş Mâ-tekaddemden bilen şöyle demiş
199	Çünkü bu ay şana pencşenbih güne Kış katı olmayısardur bil yana	200	İlle ulugân ola dem-be-dem Yemiş çok ola ısıtması hem
201	Bal öküş ola demişdür Dâniyâl Çok ola ulu bu yıl şa’b ola hâl	202	Cum’a gün ola şağış ger iy ‘azîz Cümle ekin ola â’nâb ü mevîz
203	Ya’nî üzüm arpa buğday her hubûb Çok bunlar sevine dëruz kulûb	204	İlle bir müşkül getürür bu nişân Kiçi oğlancuklara ola kıran
205	Kocalar ölümü çokdur iy paşa Devlet-ile dünyâda yüz yıl yaşa	206	Şenbiyâ şalınsa katı ola kış Karbuz tomlana çok ola vara iş
207	Hummîyât envâ’ bu yıl içinde çok Hem uşak oğlan kırılır haddi yok	208	Yıl kurağ ola ve bâd éde hubûb Buğday arpa hem añadur hubûb
În mâ’lûf-ı temâm şud			
209	Çünkü bu me’lûf temâm oldı ‘ayân Lezzeti hâlî cihân toldı ‘ayân	210	Tolu mişk ü ‘anber şekker gülâb Açılup dürlü çiçek aķar cülâb
211	Yazmadum ol hükmi ben çün gördüm Bilemedüm yâhûd bilenden sormadum	212	Démedüm artuk ya eksük bir hurûf Kalmadı zâhir anuñ üzre hufûf
213	Anı kim yazmış kitâbda Dâniyâl Söylenür şimdi hemân bi-infi’âl	214	Hem hâkîm â’yânı şan-kim yüzi yüz Başş eder bizüm-ile dürlü rumuz
215	Ol me’ânî kim takâzâ ‘âkl éder Cân-ıla gönlüm hem anı nakl éder	216	Vaşfını hâcet degül şerh eylemeğe Okuyup görene hâcet söylemeğe
217	İlle bir ma’nî müvecceh ⁷² iy ‘azîz İztırâb eyler gönülden iy âzîn	218	‘Aklıma teşvîş éder zahmet vérür Ne mizâcdur bu kim zahmet vérür
219	Zîra bir nice ekâbir kış u yaz Fenn-ile meşgûl olur iy dil-vinâz	220	Her ‘alâmet kim görür eyler sebak Gitmez öñünden tolu cînî tabak
221	Bula te’lîfi çün eşide haber Pes teferrücgâh turup eyler nazâr	222	Mür’izâr içre hırâmân çün gene Yéye şekkerden gülâbdan müşk eze
223	Göre tolmışdur çemen dürlü çiçek Çeşmeler öli dirilür içecek	224	Gül budağında konup bülbül öter Ol leţâfetden dimâğı ola ter
225	Añlaya her sözde zû’l-vecheyni ol Göre zâhir mecma’i’l-bahreyni ol	226	Gezerek gele menâzilde tura Meclis-i tağyîr ‘aceb mevzi’ göre
227	Menzili yerinde çün bulmaya Fikre meşgûl oluban şâd olmaya	228	Déye bu böyle n’içün oldı ‘aceb İntikâline sebeb n’oldı ‘aceb
229	Müşkülün hâl étmege yazdum cevâb Ezher-i rüşen münîr çün âfitâb	230	Ba’zılar bu fenni Türkî söylemiş Ba’zılar tâzî dilin cem’ eylemiş
231	Niçeler Parsice hem iy dil-firîb Beglere karşı konup çün ‘andelîb	232	Şekkeri şehdi ezüp étmiş cülâb Müşk-ile ‘anber yogurmuş bâ-gülâb
233	Çün nazâr kılmış bu hûb yüzde bular İttifâk étmiş sözde çün bular	234	İhtilâf olmuş menâzilde maķâm Bir iki yerde zelev bigi temâm
235	Çün muşannif söylemişdir ihtilâf Ba’zı yerlerde nücûm eyler hilâf	236	Pes mevâķıf gelmedi ‘ilme’l-yakîn ‘Akl öğüt vérür sakın zinhâr sakın
237	Olmaya serv sarây evbâş ola Yâ binâmuzda mu’atţal taş ola	238	Key katı tefîş édüp söyler sözi Kim olur ma’lûm garażlunuñ sözi
239	Bir kitâb adın ‘acâyib dediler Ber vü baħr vü hem ğarîb dediler	240	Kim anı şeyh-i cihân yâd eylemiş Dürlü maħlûķâtı temâmet söylemiş
241	‘Âlim ü zâhid vilâyet kuvveti Himmete karmış riyâhat key katı	242	Yérleri her bir tarařdan mû-be-mû Niceler tayibe-y-le görmiş iy ‘amû
243	Âsumân encüm menâzil her burûc Keşf-ile kılmış teferrüc bi-‘urûc	244	Pes kitâbından anuñ nakl eyledüm Bu me’ânî bahrine sakl eyledüm
245	Bildügi mevzi’ ger vü çün yâr ola Şöyle konuklayavuz kim er ola	246	Haz éde kendü dahı nice ulu Êşid imdi nicedür iy baħtlu
247	Her menâzil hükümünü yâd eyledüm On iki faşl üzre bünyâd eyledüm		
Faşlû’l-evvel mâcâ’e fi’l-menâzil fi-teşrîn evvel			
	Çünkü süreyyânı iy rûh-ı şân		Pes ikinci gün toğar dër ‘avâ

⁷² Yazmada “mü’vecceh” şeklinde hemzeli olarak yazılmıştır.

248	Yılbaşı teşrîn evveldür 'ayân Oldı dört yıldız 'avâ fi-muhtelif	249	Fer'ü'l-mu'ahhar tolnur hem revâ Yöni hem sivâ cünûb olmuş katı
250	Şarmaşur şoñı şanasın lâm elif Fer'ü'l-mu'ahhar iy ehl-i temîz	251	İşbu vaz'ı-y-la müşkil şûreti Ne iken boşdur degildür tolnurak
252	Bu durur şekli iki necm-i 'azîz On beşinci gün toğar necm-i simâk	253	Şöyle kim yérüz gaferden olurak Ol simâk bir ulu yıldız bahtlu
254	Hem tolnur dér reşâ iy aşı-l pâk Şûreti rûşen mu'ayyen yüzi nûr	255	Sünbüle burcındadır iy bahtlu Hem reşâ ulu-durur iy verd-i ter
256	Bu durur şekli münevver görünür Bir ucu şorkûn durur iy şun'-ı rab	257	Çevresin altı uşak yıldız tutar Tâsi'ü 'işrîn gafer toğar revân
258	Şûreti budur müşkül bi'l-'aceb Ol gafer iki kiçirek necm-i kem	259	Şülenündür gurûb ender revân Key kiçirekdür görünmez çün eşer
260	Ğâyet añlayan bilür uşlu âdem İki zâhir necm-i rûşen şûr-ı ün	261	Andan ötrü dedi şâhib fen gafer Bir adı nâtlı biridür hem nâtlı
262	Başına şevrûn yakîn iy nûr-ı 'yn Hem bir niceler démiş karnâ'l-hamel	263	Görince hâl olmuş iy ma'nî batlı Görince hâl olmuş iy ma'nî batlı
264	Bu durur şekli-i muşavver bî-hatar		
El-faşlü's-sânî mâcâ'e fi-menâzil fi-teşrîn âhir			
265	Çün bu-durur teşrîn âhir dil-pezi On birinci gün bize ne toğa dér	266	Hem batın ol gün tolnur sahat Bu zebâna iki yıldız yılduzdur vasat
267	Biri birinden ıraklığı yakın Bir sünû deñlü oldur iy emîr	268	'Akrebün boynuzudur ma'nî beyân Bu-durur şekli-i 'ayân ender 'ayân
269	Hem batın üç uçacık yıldız döner Sacayak bigi üçi bile yürür	270	Bunlaruñ biri-durur burc ⁷³ cemil Şûretin gösterdüm uş sen şora
271	Hem yigirmi dördü gün eklîl toğar Pes süreyyâ tolnur iy bahtıvar	272	Eklîl üç yıldızdur iy şâhib-i 'ulûm Böyle yazmış ehl-i fen ender nücûm
273	Ma'nisi tâcdur biraz var eğrisi 'Akrebün alnı demekdür toğrusı	274	Hem süreyyâ'yı yüzün bu yıl yazar ⁷⁴ Altı yıldızdur madum tırmaz gider
275	Biri birine yakındur şanasın Gonca 'anukû bezemiş dânesin	276	Biri şevrûn boynuzudur aşikâr Bu-durur şûreti ey merd-i kâr
Faşlü's-sâlis mâcâ'e fi-menâzil kânûn-i evvel			
277	Diñlegil kânûn-i evvelden haber Şerh edeyin tapuña iy pür-hüner	278	Necm-i kalb adlu toğar yedinci gün Deprân yıldız tolnur bî-kuşûn
279	Kalb ulu yıldız münevver iy selhî İki yanında iki küçük dahı	280	Deprenür turur müdâm iy mü'temen Bu-durur şekli bakarsañ göge sen
281	Bu-durur isterseñ deprân yıldızı Bir büyük rûşen kızıl renkli yüzi	282	Sevri şarkdan yaña gözlegil müdâm Gözünün yanında tutmuşdur kıyâm
283	Şöyle toğar hef'a hem eyler kulûb Yigirmi yedinci gün iy rûy-ı hûb	284	Kiçirek şöyle iki yıldız turur Nûr-ı rûşen şanki bir hûb yüz durur
285	İkisinin arası bir şır ola Âdemî déme aña kim gîr ola	286	Kuyruğıdur 'akrebün ma'nide hem Bu-durur hüsnî şîfât iy muhterem
287	Hef'a üç yıldız-durur iy muhterem Sacayak bigi yürürler gökde hem	288	Kiçi yıldızdur bular ne şorasın Şûretin yazdum ki gökde göresin
Faşlü'l-râbü' kânûn-i âhir			
289	Çün gire kânûn-i âhir göresin Gözleyüdüğü menâzil yöresin	290	Pes ikinci gün meğâyım toğa dér Hef'a tolnur ne rağbet yoğudur
291	Bu ne'âyimdür münevver necm olur İsteyen kavs burcını anda bulur	292	Gökde ak yol bigüdüdür keheşân İrmağa beñzetdiler iy rûh-ı şân
293	Cem' üştür-murğ ne konar ne uçar İrmağa ya'ni gelüben şu içer	294	Ol nücûm ahvâlini déyen size Şûretin bu resme gösterdi bize
295	Hef'a bir rûşen ulu yıldız-durur Bir kiçi yıldız bile hem düz turur	296	Şûretin yazdum temâm kim göreler Müşkül olanın tapuñdan şoralar
297	On üçüncü gün toğar belde girür Hem zira' eyler gurûb iy mâh-rû	298	Beldenün hâli çü şahrâ hâlidür Bir açık yer kim nücûmdan hâlidür
299	İki rûşan necm olur işbu zirâ' Hem esed burcındadır bil bî-nizâ'	300	Sâbi'i 'işrîn gönüldür serseri Sa'd râh toğar iy dîn serveri
301	İki rûşan necm olur işbu zirâ' Hem esed burcındadır bil bî-nizâ'	301	Ol kadar rûşen degül ender sübâ' İkisinin arası nişf oldu zâ'
302	Sa'd iki yıldız olur iy nâmutâr Bir vahy vardur démişler kable ba'd	302	Üç yâ iki aya merd-i temâm Üç yâ iki aya merd-i temâm

⁷³ burc: Yazmada iki kez yazılmıştır.

⁷⁴ yazar: Yazmada iki kez yazılmıştır.

303	Kim koyundur ol boğarlar anı sa'd Nesr iki yıldız müşkül bâ-kemâl	304	Perleri boynuz ceddün ve's-selâm Kasverün burnı delükleri bigi
305	Seretân burcındadır bî-intikâl	306	Bu-durur şekli dedükleri gibi
Faşlû'l-hâmis mâcâ'e fi'l-menâzil fi-şubât			
307	Çün şubât ola sekiz gün bî-helağ Tolınur turfe tulû' eyler belâğ	308	İki yıldızdur belâğ iy yüzi aq Burc delvînün şümâlidür turak
309	İşbu vaz'ı-y-la yiterler gör âhı Sa'd anı yutdı var-ıdı bir dağı	310	İkidür tarfe sehv étme sakın Hem bucuq arşun araları yakın
311	Birisi burc-ı eseddendür kavî Bu-durur şekl-i şüret iy ma'nevî	312	Reng-i ahmerdür görürler muṭlaqa Ya'nî arslanun gözidür kim baqa
313	Pes yigirmi gün toğar sa'dü's-su'üd Cebhe tolunur girü bi-su'üd	314	Ol su'üd üç yıldız olur hem uşaq Üçi düpdüz seyr éder olmadı şaq
315	Burc-ı cedîdür bulara hem makâm Bu-durur şekl-i muşavver iy hüâm	316	Cebhe dört yıldız olur oldur gurûb Şüreti budur yöni necve'l-cenûb
317	Rûşen olduğı bularun iy ulu Kıbleden yaña yaturlar bilgülü	318	Yerleri burc-ı eseddür nücûm 'Arvenün alnı dediler bî-hücûm
319	Âzerün dördünci gün bî-su'biye Tolınur zîrâ toğar hem âhiye		
Faşlû's-sâdisü mâcâ'e fi'l-menâzil fi-âhiye			
320	Âhiye hem dört olur iy 'ışk eri Burc-ı delv anuñ yemininde peri	321	Uş teferrüc kıl nice tutmuş kıyâm Kaz ayağı bigidür şekl-i temâm
322	Zîra bellü iki yıldızdur uçuk Nişf eriş ancak arası deme yok	323	Bunlara koşındur burc-ı esed Ya'nî eñsesi kılı iy mu'temed
324	Fer'ü'l-mukaddem toğar sâdis 'aşer Tolınur şarfe hem iy reşk-i beşer	325	İkidür fer'ü'l-mukaddem bî-zîyâ Hem budur şekli anuñ iy bâ-hayâ
326	Şurfe hem rûşen büyük yıldız olur Haydarun kuyruğıdur kim söz olur	327	Hem buña dérler zim-le bir dağı Şüreti budur anuñ gör iy şehî
328	Tâsi'i 'işrîn 'adâdur tolınan Pes mu'ahhardur tulû'da bulınan	329	Bunlarun vaşfı cemâlinde nişân Söyledük teşrîn evvelde 'ayân
Faşlû's-sâbi' mâcâ'e fi'l-menâzil fi-nîsân			
330	On ola nîsân eger toğar reşâ Tolınur ol gün simâk hem iy paşa	331	Şâliş 'işrîn tolınur hem gafer Şartın ol gün bulur toğmağa fer
Faşlû's-sâmin mâcâ'e fi'l-menâzil fi-eyyâr			
332	Çün eyyâr altı ola toğar batın Hem zübânı tolınur iy nûr-ı 'ıyn	333	Hem yigirminci gün pervîn toğar Pes gurûb eklîl éder iy mu'teber
Faşlû't-tâsi'ü mâcâ'e fi'l-menâzil fi-hazîrân			
334	Çün hazîrân ola iy şâhib-fünün Tolınur menzilde kalb üçünci gün	335	İşbu gün eyler deprân hem tulû' Çün yücelik buldı mahv oldı huẓû'
336	On yedisinde girü heq'hâ toğar Şöyle tolınur hem ol gün nehâr	337	Çünkü evvel gün temmüzda bulunur Hen'a toğar dér ne'âyim tolınur
338	Çün temâm on dört ola toğar zirâ'a Belde tolınur girüler bî-semâ'	339	Sâmişi 'işrîn toğar neşr-i 'ayân Sa'd zâic tolınur bildür beyân
Faşlû'l-âşirü mâcâ'e fi-menâzil			
340	On bir ayuñ tolınur dér belâğ Her toğar tarfe girürler bî-kilâc	341	Hem yigirmi dördü gün cebhe toğar Tolınur sa'de's-su'üd iy nâmudâr
Faşlû'l-hâdî 'aşere mâcâ'e fi'l-menâzil			
342	Yaş ola aylı toğar zîrâ revân Tolınur hem ahbiyâ ruh-ı şân	343	On sekizinde toğar şarfâniyâ Fer'ü'l-mukaddem tolınur ol gene
344	Gözün aç 'akluñ uyar iy merdigâr Budur ol 'ilmî menâzil aşikâr	345	Kim münecimler görüp hayrân olur Solunur bu sergerdân olur
346	Tâ buña olsun mübârek ve's-selâm Kavlü'l-bâbü'l-fünün temme'l-kelâm	347	Yüz dağı sekiz niyyeti hücum Cem' édüp oldı temâm işbu nücûm
El-bâbü der-hüküm sitârât			
348	Çünkü bildün on iki ay hâlini Üç yüz altmış altı gün ahvâlini	349	Cümle dört faşluñ içinde ne ki var Añladuñ bildün temâm iy şeh-r-i yâr
350	Her mâh sâla her rûz-ı sa'at Hem me'âlm her menâzil bi-kılat	351	Cümle ahkâmı aya bâk-i i'tikâd Şöyle bildün kim gerekmez üstâd
352	İlle bir ma'nî dağı vardır şerff Key gereklüdür bilürsin iy zarff	353	Çün katı muhtâc oluruz kim aña Vâcib oldur kim déyam anı saña
354	Bilesin her ay ne gün girdüğünü Kılasın hükmin haber vérdüğünü	355	Bu-y-isa fikriñ gider sevdâyı sen Kim toğa rûşen göresin ayı sen
	Göresin nedir hekîm Dâniyâl		Ay-ıla vérmez haber işbu hisâb

356	Menfa'at hüsrân ikâmet ittifâk	357	Rûz-ı sâ'atdür dekâyık ihtisâr
	Bileyin dërseñ açuk tüt gözi		Fikrünü cem' eyleyüp 'aklı gözet
358	Cân kulağından eşit sen bu sözi	359	Key bişür gön'lünde bu naklı gözet
	Bunda çok ma'nî buyurmuş olalar		İlle lafzı mûcizi key muhtaşar
360	Komamış müşkil hîc ol baht ulular	361	Şöyle kim terkib olunmaz cüz eşer
	Degme bir 'âkıl bu yolca gidemez		Ben za'if ü 'âciz ü vâlih gözin
362	Her necâvî hâl terkib édemez	363	Şâni'ün fazlıyu denizde yüzen
	Gözi yaşlu saçı ak yüzi kara		Bir laţîf resmi-y-le takrîr eyledüm
364	Rahmet umucı günâhlu bî-çare	365	Bu şerîf mektûb-ı tahrîr eyledüm
	Eyle zahmet çekdüm iy ma'nî fûrûş		Bilesin görüben ne zahmet çekdiğüm
366	Kalmadı 'akdi kamu hâl oldu uş	367	Nice yerde ne tohumdan ekdiğüm
	Pes teâmmül érte 'akl ola karîn		Ger gözüñ açduñ-ısa iy hoş hışâl
368	Merhamet kılup déyesin âferîn	369	Êşid imdi gör nicedür bu makâl
	Âdem atadan berü iy rû-yı mah		Gün hisâbınca durur bu dedüğüm
370	Altı biñ yıldır tokuz yüz heftede	371	Hâll édüp müşkül emekler yédüğüm
	Çün cihânı bî-elem ol ferd ü Rab		Yeri hikmetden bisât édti bütün
372	Altı gün içre yaradı bî-ta'ab	373	Gök kudretten turgurdi bî-sütün
	Kodı çok encüm menâzil her burüc		Hem melâyık kodı hâdsiz hâzirîn
374	Nice seyyârât hafiz hem 'urüc	375	Bezedi dünyâ gögin li'n-nâzirîn
	Çün yedinci âsumân buldı muhal		On iki burcı gezer tırmaz yürür
376	Anda bir yıldız kodı adı zühâl	377	Otuz ay her burcuñ içinde turur
	Pes otuz yılda temâmet tolanur		İşbu resme devr édüp biñ yıl temâm
378	Bu durur makşûdına bir göretur	379	Hükmini sürdi zühâl pes ve's-selâm
	Diñle nevbet müşteri gör kim n'eder		On üç ay her burcda ol kılar makâm
380	Şâh olup altıncı gökde hüküm eder	381	On iki burcı on üç yılda temâm
	Seyr édüp girü makâmına gelür		Hem beşinci gökde merrîh pâdişâh
382	Ol dağı biñ yıl temâm sultân olur	383	Oluban sürdi zamânın sâl ü mâh
	Elli gün her burcda turur gider ol		Turdi çün biñ yıl temâm ender hisâb
384	On sekiz ayda temâm devr eder ol	385	Aldı ahkâmın elinden âfitâb
	Çırağ u çarımnda çün oldu pâdişâh		Bir yıl içinde burcıcı seyr eder
386	Eyledi her burcda bir ay çâyigâh	387	Saltanat hükmi temâm biñ yıl gider
	Çünkü 'azl oldu nigün eyledi ser		Çünkü ol burca müyesser buldı yol
388	Zühre hüküm édti cihâna ser-te-ser	389	Turdi her burcda yigirmi beş gün ol
	On iki burcı on ay içre temâm		Olda 'azl oldu cemâlin bürüdi
390	Devr édüp hüküm édti biñ yıl ve's-selâm	391	Pes ikincide 'atâriddür dedü
	Qabz u bast oldu taht-ı yed		Turur on beş gün-ki bir burca girür
392	Bakmağı yaymak tekâyiz-i serkad	393	Altı ay içre temâm burcı görür
	Sürdi biñ yıl hükmini tâc u kemer		Dünyâ göğünden selâfın tahtına
394	Terk édüp 'azl oldu pes kıldı kamer	395	Şâh olup bindi sevindi bahtına
	Pâdişâh oldu cihâna mişl nevm		Pes otuz günde temâm seyrân eder
396	Menzili her burc iki gün nişf yevm	397	İy nice 'akl islerin hayrân eder
	Bu dağı biñ yıl temâm étse gerek		Çün yedi yıldız aya şadrü'l-enâm
398	'Akıbet ma'zûl olup gitse gerek	399	Hükmini sürdi yedi günde temâm
	Kalmadı gök tuta necm anda karâr		Hem yaradılmış kamu bula şa'ak
400	Pes ma'nîdür cihâna ola bular	401	Va'de kılduğı günü göstere Hak
	İlle kim girü zühâl ola pes		Her biri biñ yıl yana devr éde dér
402	Cümle bu nücüm dağı iy hoş nefes	403	'Ömr uzun ola zamân mevr éde dér
	Âhîrî'l-emr ola çün devr-i kamer		Pâdişâh oldur hâlel yok işine
404	Zâhir ola dér kamu havf u hâzer	405	Anuñ içinde kişinüñ işi ne
	Gün dedü aldı yine hem déye gün		Çünkü seyyârât biñer yıl her biri
406	Kâdirü'l-kahhâr oldur bî-dügün	407	Altısı hüküm édti iy dîn serveri
	Altı biñ geçdi çün şerh eyledüm		Pes tokuz yüz kıldı hem on altı yıl
408	'Ahd-i ma'düddan anı tarh eyledüm	409	Diñle hem bunda me'ânî fehm kıl
	Çünkü hicretdür bize milk[-i] 'alem		Rûzigâr andan bilür 'akl[-i] âdemî
410	Ol-durur ne-kim bezese kalem	411	Zabt anuñ-la éderler 'âlemi
	Olmaz ansuz defteri Kuran yazan		Çün Resûlu'l-lâh anar yüz yüz anı
412	Anı zikr eyler hisâb içre gezen	413	Pes nice gözlemeye her göz anı
	Her yüz içinde gele dér bir 'azîz		Hem ola yüz yılda bir zâhir nişân
414	Bir adı bellü vücûd ehl-i temîz	415	Kim kamu insân anı bile 'ayân
	Her yüzüñ ellisi hem hoşluğ-ıla		Çün sekiz yüz geçdi andan rû-be-rû
416	Géçe soñ ellisi nâ-hoşluğ-ıla	417	Pes sekiz yüzün bıraktım hem gerü
	On bir içre temâm oldu kitâb		Bir dağı bu kim içinde yüz hemân

418	Kaldı yüz on altı yıl az az hisâb Aşlı olup kaldı yüz on altı hemîn	419	Kiçi ulu bay yohşul hâs ü ‘âm Kıl nazar anda büyût ‘ad vi gözet
420	Ne kadar artarsa bundan iy emîn Böyle çün bildün iy şâhum rûzigâr	421	Ki beşer zinhâr temâm haddi gözet Aşl-ı hayvânun çü dörd olur hakîk
422	Diñlegil imdi delîlü’l-i’tişâr Yevm-i esbû’un yédidür bî-hilâf	423	Kimi tenhâdur kimi buldı refîk Dördi yâ urursañ iy ‘azîz
424	Dört fuşûl içre olur ihtilâf Hem menâzil hem gezer dér âsamân	425	On dörtünüz bil yigirmi sekiz ‘Ad yigirmi sekizdür bî-hilâf
426	Kem kamer anda olur bî-gümân Mu’ttali’ oldır bularun hâline	427	Mu’teberlerdür kamu şanma güzâf Bunların ‘addince bünyâz eyledüm
428	Çok nazar kıldum nücum ahvâline Her evi bir yıl sayf étdüm temâm	429	Şekl édüp resm-i kavâ’id söyledüm Başlana birden aña degin çıka
430	Bulasın makşûduñ anda ve’s-selâm Çün temâm oldı bu yigirmi sekiz	431	Anda hatm ola pes anı kim yak Çünki uhtevris tulû’ éde be-dem
432	Pes girü birden tutasın iy ‘azîz Bu durur ol çü biz bir gideyin	433	Başladuk birden anı evvel kadem Bir ü yédi on sekiz ü iki hem
434	Yédi beyt-ile saña şerh édeyin İki on üç on tokuz bist ü çehâr	435	Çün bilesin arta ‘akl olmaya kem Üç on dördür yigirmi bes sekiz
436	Böyledür cedvel ol atı leyle’n-nehâr Hem tokuz on beş yigirmi altıdur	437	Gör nice âsân olupdur iy ‘azîz On yigirmi bir üçüncü pist ü heft
438	Pes yigirmi oldı bu altıncı yer Beş yigirmi ikidür on bir dağı	439	Dördür ol-déyü îcâr oldı hat Altı yigirmi ve üç on yédi pes
440	Hem on altı râbî’ anla iy şehî Çün menâzil cedveli oldı temâm	441	Pest heft oldı şanki iy hõş nefes Şöyle kim câhil göre eyleye hõş
442	Añlaya böyle mu’ayyen hâs ü ‘âm Girü bilmek gereksin iy velî	443	‘Âkıl u ‘âlem tederrüc éde hõş Kim mu’ayyen biline gide gümân
444	On iki ayun nicedür cedveli Mâh-i uhtevris tulû’ éde iyâr	445	Devletün pâyende olsun hem iy cân İki üç dört beş altı yédi bir
446	Kim adı teşrîn evvel aşikâr Diñle na’rvûsin sözün iy merdigâr	447	Böyle vaz’ olmuş mücedvel ⁷⁵ iy debîr Beş ü altı vü yédi bir iki üç
448	Kim budur teşrîn âhir aşikâr Hem zikûrisden nedür hîkmet éşit	449	Bes çihâr oldı yédinci bî-hurûc Yédi vü bir iki üç penc şeş
450	Kim budur kânûn-i evvel iy yigit Ger yanârûñ hûkmünü görme güzâf	451	Böyle yazılmış durur iy mâh-i veş Üç dört beş altı yédi bir hem
452	Kim budur kân-i âhir bî-hilâf Uş filbivârisdür çün kim şubat	453	İkidür yédinci ur iy muhterem Altı yédi bir iki üç çehâr penc
454	Adı soñ kış ayıdur bî-inbisât Çü bu mardün kayusun yéyesin	455	Kim bunı hõş bile gönli tola genç Altı yédi bir iki üç dörd beş
456	Adı âzerdür dağı ne déyesin Abril ayından sorarsañ uş kelâm	457	‘Aklıñ cem’ eyle nakli-y-le beş İki üç dört beş altı yédi bir
458	Bu durur nîsân aya bedrî temâm Mayısa dérler hakîkat bil eyyâr	459	Her birin ebrâve yaz iy dil-pezîr Dörd ü beş altı yédi bir iki üç
460	Tapuña bildüreyin vaşfın iyâr Ger bu tokuzuncı hazîrân ola dér	461	Ki tefehuş kıl soñı olmaya güç Yédi vü bir iki durur bî-gümân
462	Pes aprilus unyos cihâna tola dér Hem gerü şunu el-bevs ola söz	463	Üç dört beş altıdur hemân İkidür üç hem üçüncü çehâr
464	Adı hem Süreyyân dilince temûz Çün biz ağıstosı bildük iy şebâb	465	Beş altı yédi bir iy şehriyâr Beşi altı yédidür birdür dağı
466	Kim bunun komış hekim adını âb İşbu septevis ayınun iy ulu	467	Üç-durur oldı yédinci iy şehî Bir iki üç dört beş altı yédi
468	Adını eylül komışlar iy ulu Her ayun altında bir hûkim gerü	469	Mu’teber hûkmin déyen şöyle dedi ‘Addini harfün bilesin mu’tlakâ
470	Şebt édüp hûkmin iletüm ilerü İkisin hatm eyleyüp gör n’édesin	471	Hem bilinmez nicedür iy hõş likâ Çün elif uhtevrisindür aşikâr
472	Kaç olur-ısa aña hûkm édesin Vav-ıla zikûris oldı çün karîn	473	Dal nu’veşindür iy merdigâr Dal çün oldı felivâr kendü yâ
474	Bî-yenâriye muşâhib âferîn Bes elif abril ayın kıldı makâm	475	Hây bes mertes dilemez kim kıya Vav çün oldı karîn aynos
476	Mayısa oldı yoldaş iy hümâm Çünkü ağıtosa dal oldı refîk	477	Hem elifden urdı dem abriyos Hâtıruñda tut anı sen iy ulu

⁷⁵ mücedvel: metinde “micedvel” olarak yazılmıştır.

478	Ziye septevis aya merd-i sefik İy kamu eşkâr-ı müşküldür secân	479	Ulusın bu bâbda mâhir bilgilü Böyle yaz kim dilde mergûb olasin
480	Bir durur şekli yazarsaň her kaçan İlle şorar-saň eşit yime kayu	481	Cümle gönüllerde mahbûb olasin Ola kim kâtib yazar-ken sehv éde
482	Cedveli nazm eyledüm n’içün déyü Bir éde bêşi ya üç éde çihâr	483	Bunca zahmet kim çekildi mahv éde İhtilâf ola kitâbetde ‘ayân
484	Yâ iki altı düşe iy nâmodâr Ger hata kılma cedvelde şümâr	485	Müttehim düşe bu fenni söyleyen Bulasın cedvel şûf bâ-hatâ
486	Beyti okı bile sen iy zü’l-humâr Çün kala bizden tapuñda yâdigâr	487	Ne Hotan kurtıla senden ne Hatâ Zira her şahş böyle gitmiş degül
488	Etme gel mahrûm du’âdan zinhar Hem saña beñzer seht gönli ganî	489	Buncılayın kimse nazm étmiş degül Yüz dahı kırk dördür beyti icân
490	Bir dahı dünyâda kim gördi kanı Hatm oldı burada işbu kitâb	491	Zi-sa’âdet ben fereh sen şadumân
492	Vér şalavât Muştafa’ya iy mâhitâb		
temmet			

Sonuç

Bu çalışmada, Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Türkçe yazma eserleri arasında 004560 demirbaş numarasıyla kayıtlı bulunan ve 492 beyitten oluşan manzum bir *ilm-i ahkâm-ı nücûm* (yıldızlardan hüküm çıkarma ilmi) metni olan *Uşûl-i Hâl* tanıtılmış, metnin çeviri yazısı yapılmış, metin ses bilgisi, şekil bilgisi ve söz varlığı bakımından incelenmiştir. Konusu itibarıyla astronomiyi içeren, yazılış tarihi ve müstensihî belli olmayan eser, dil özellikleri bakımından değerlendirildiğinde Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş dönemine ait özellikler göstermesi bakımından tarihî Türk dili araştırmaları açısından önem arz etmektedir. İmla ve yazım özellikleri bakımından tam bir tutarlılığın görülmediği eserde vezin gereği ya da dönemin dil özelliklerine bağlı olarak yer yer yazım farklılıklarının olduğu görülmektedir. Yazıldığı devrin dil özelliklerini taşımasının yanında konusu bakımından da dikkat çeken eser kendine has bir üslup ve söz varlığına sahiptir.

Ses bilgisi incelemesinde, yuvarlaklaşma ve düzleşme olaylarının birlikte görülmesi [*bil-dür-* (339) ~ *bil-dir-* (103), *gör-ün-* (89) ~ *gör-in-* (256), *gör-üp* (49) ~ *birik-ip* (44)], geçiş dönemi karakterinin en belirgin göstergesi olarak tespit edilmiştir. Dudak uyumuna aykırı biçimlerin birlikte kullanılması, metnin tarihî dönemleri yansıttığını göstermektedir.

Şekil bilgisi bakımından isimden isim ve fiilden isim yapım eklerinin zenginliği dikkat çekmektedir. “+IU, +sIz, +IİK, +(I)ncI, +cık” gibi eklerin işlek biçimde kullanımı, dönemin yapım ekleri varlığını yansıtmaktadır. Fiil çekimlerinde ise şahıs eklerinin yuvarlak-dar ve düz-dar ünlülü biçimlerinin birlikte kullanılması, fonolojik geçiş sürecini göstermektedir. Yine Eski Anadolu Türkçesi döneminin şekil bilgisi özelliklerinden olan *bağlama zarf-fiil eki “-UbAn”* “buluban (41), sevnîşüben (42)” örneklerinde; dönem eserlerinde çok sık rastlanmayan “-A” zarf-fiil ekinin “-rAK” ekiyle genişletilmiş şekli olan *durum zarf-fiil eki “-ArAK, -IrAK”* “gezerek (226), olurağ (253)” örneklerinde ve *gelecek zaman eki “-isar”* biçiminde “varısar (51), yağısardur (197)” örneklerinde karşımıza çıkmaktadır. İyelik ekleri ve hâl eklerinde görülen değişik biçimler de bu çok katmanlı yapıyı desteklemektedir.

Söz varlığı açısından metin, Türkçe-Arapça-Farsça olmak üzere çok dilli bir yapıya sahiptir. Arapça unsurlar hem leksik hem morfolojik düzeyde baskın durumdadır. Arapça tamlamalar (*dârü’l-bekâ, miftâhü’l-ferec*), kırık ve düzenli çokluk biçimleri (*ahvâl, erkân, nücûm; seyyârât, mu’cizât, selâfîn*), tesniye örnekleri ve ahkâm ilmine ait terimler (*zühâl, zühre, ‘aîarid*), burç adları (*sevr, sereîân, esed, kavs*) hatta Arapça cümleler metinde yer almaktadır. Farsça unsurlar ise özellikle ön ekler (*bâ-, bî-, be-, ez-, hem*), tamlamalar, takvim ve zaman (*çihârşenbih, düşenbe*) terimleri aracılığıyla görülmektedir. Bunun yanında Yunanca kökenli ay adları (*uhtevris, filbivâris, aprilus, unyos, septevis*) metnin kültürel etkileşim alanını genişletmektedir. Bu durum, ilm-i ahkâm-ı nücûm literatürünün çok dilli ve çok kültürlü yapısını yansıtmaktadır.

Bununla birlikte metnin söz varlığında Türkçe unsurlar da önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle gündelik hayat, tabiat olayları ve somut kavram alanında Türkçe kelimelerin yoğunluğu dikkat çekmektedir. “yıl, ay, yaz, güz, kış, taşra, içre, gök, yer, yağmur, baş, göz, gönül, söz, yol, gün, gece” gibi temel söz varlığı unsurları Türkçedir. Bunun yanı sıra türetme gücü yüksek Türkçe eklerle oluşturulmuş kelimeler (yaluñ+uz, kiçi+rek, yoğ+sul, gün+düz, yol+daş, görk+li, baht+lu) dilin üretkenliğini göstermektedir.

Metinde arkaik nitelik taşıyan bazı Türkçe kelimeler de yer almaktadır. Örneğin ötrü ‘ötürü’ (261), uş ‘işte/şu’ (320), şol ‘şu’ (149), içre ‘içinde’ (49), taşra ‘dışarıda’ (158), süñü ‘süngü’ (267), karañu ‘karanlık’ (117), bay ‘zengin’ (419), kamı ‘hani’ (490), érte ‘sonra’ (368), yana ‘yine’ (199), ırak ‘uzak’ (267), yavuz ‘fena, kötü’ (187), öküş ‘çok’ (185), aşşı ‘fayda’ (186), ıışşı ‘sıcak’ (186), yügür- ‘koş-’ (51), ırgür- ‘ulaştır-’ (149), kaçan ‘ne vakit, ne zaman ki’ (480), nice ‘çok, pek çok’ (219), uş ‘şu’ (270), şağış ‘düşünce, niyet’ (202), şayru ‘hasta’ (183), kiçi ‘küçük’ (204)” gibi kelimeler Eski Anadolu Türkçesi dönemine özgü özellikleri yansıtmaktadır. Eserde “ét-, eyle-, ol-, kıl-” yardımcı fiilleriyle yapılan birleşik fiiller ve tasvirî birleşik fiillerin yanında “tut-, aç-, çık-, sür-, çek-, gel-, al-” gibi fiillerin de yardımcı fiil olarak kullanıldığı ve bu fiillerden “açuk tut- gözi (358), aç- gözüñ (176), sözümden çıkma- (6), hükmini sür- (379), zahmet çek- (367), gel- dile (107), ilhâm al- (73)” gibi anlamca kaynaşmış birleşik fiil yani deyimleşmiş fiiller oluşturulduğu da görülmektedir. Ayrıca adrı > ayru, türlüğ > dürlü, tegül > degül gibi biçimler hem ses değişimlerini hem de tarihsel katmanlaşmayı göstermesi bakımından önemlidir. Bu unsurlar, metnin yalnızca Arapça ve Farsça terimlerle örülü bir ilmî metin olmadığını; aynı zamanda güçlü bir Türkçe temel üzerine inşa edildiğini ortaya koymaktadır.

Metnin dil verileri birlikte değerlendirildiğinde, Uşûl-i Hâl’in Eski Anadolu Türkçesi ile Osmanlı Türkçesi arasında bir geçiş dönemi metni olduğu açıkça görülmektedir. Bir taraftan öküş, aşşı, ıışşı, yügür-, ırgür-, uş, şol, içre ve taşra gibi Eski Anadolu Türkçesine özgü arkaik unsurlar varlığını korurken; diğer taraftan t > d tonlulaşmasının yaygınlaşması, bazı yapılar da görülen düzleşme eğilimleri ve Arapça-Farsça unsurların yoğun kullanımı Osmanlı Türkçesine yaklaşan özellikler olarak dikkat çekmektedir. Özellikle aynı metinde yuvarlaklaşma ve düzleşme örneklerinin birlikte bulunması, dudak uyumuna aykırı biçimlerin korunmasına rağmen yeni fonolojik eğilimlerin ortaya çıkması ve bazı dil özelliklerinin ikili görünüm sergilemesi, dildeki değişim sürecinin henüz tamamlanmadığını göstermektedir. Bu yönüyle eser, Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş sürecinin ses, şekil ve söz varlığı düzlemlerindeki yansımalarını aynı metin üzerinde izlemeye imkân veren önemli bir dil malzemesi sunmaktadır.

Eserin sunduğu çok katmanlı dil malzemesi, Anadolu sahasında Yazıcı Salih’in Şemsîyye’si etrafında şekillenen manzum ilm-i ahkâm-ı nücûm geleneğinin farklı nüsha ve metinlerde yeni dil unsurlarıyla gelişerek varlığını sürdürdüğünü göstermektedir. Dinî-didaktik veya destanî metinlerden farklı olarak belirli bir terminoloji alanına ait olan Uşûl-i Hâl, Türkçenin astronomi ve astroloji gibi uzmanlık gerektiren konularda kavramsal bir ifade aracı olarak kullanımına dair önemli veriler sunmaktadır. Bu yönüyle çalışma, yalnızca Uşûl-i Hâl’in daha önce üzerinde durulmamış bir nüshasını bilim dünyasına tanıtmakla kalmamakta; aynı zamanda geçiş dönemi metinlerinin söz varlığı, varyantlaşma eğilimleri ve terimleşme süreçlerinin anlaşılmasına katkı sağlayacak dil malzemesini ortaya koymaktadır.

Metin, içerik bakımından gezegenlerin burçlardaki seyir süreleri, mevsimlerin oluşumu ve gök cisimlerinin yeryüzündeki olaylara etkisi gibi konuları ele almakta; kader-sebep ilişkisi bağlamında ahlaki ve didaktik bir çerçeve de sunmaktadır. Bu yönüyle eser yalnızca bir astroloji metni değil, aynı zamanda ahlaki-dini bir öğretim metni niteliği taşımaktadır.

Sonuç olarak Uşûl-i Hâl, ilm-i ahkâm-ı nücûm geleneğinin Anadolu sahasındaki yansımalarını göstermesi ve Eski Anadolu Türkçesinden Osmanlı Türkçesine geçiş sürecine ilişkin önemli dil verileri sunması bakımından dikkat çekici bir metindir. Bu çalışma, eserin dil malzemesini sistematik biçimde ortaya koyarak tarihî Türk dili araştırmalarına katkı sağlamayı

amaçlamaktadır. Metnin transkripsiyonlu yayımı ve dil incelemesi, geçiş dönemi metinlerinin ses, şekil ve söz varlığı özelliklerinin karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesine imkân sağlayacak bir veri zemini sunmakta; gelecekte yapılacak çalışmalarla bu tür eserlerin Türk dili tarihi içindeki yerinin daha ayrıntılı biçimde belirlenmesine katkıda bulunabilecek nitelikte görünmektedir.

Kaynakça

- Akar, A. (2018). *Oğuzların dili: Eski Anadolu Türkçesine giriş*. İstanbul, Türkiye: Ötüken Yayınları.
- Akkuş, M. (2018). *Kitâb-ı Gunya*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Aksan, D. (2000). *Türkçenin sözcük varlığı*. Ankara, Türkiye: Engin Yayınevi.
- Bayat, F., & Aliyeva Çınar, M. (2020). *Eski Türkçe sözlük*. İstanbul, Türkiye: Ötüken Yayınları.
- Börekçi, M. (2003). *Risâle-i Tevhîd: İnceleme-metin-dizin*. Ankara, Türkiye: Akçağ Yayınları.
- Büyükkarcı Yılmaz, F. (2014). Kamer, burçlar ve menzillerle ilişkisi hakkında iki risale. *Turkish Studies: International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 9(9), 131–144. <https://doi.org/10.7827/TurkishStudies.6970>
- Caferoğlu, A. (1993). *Eski Uygur Türkçesi sözlüğü*. İstanbul, Türkiye: Enderun Kitabevi Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An etymological dictionary of pre-thirteenth-century Turkish*. London, England: Oxford University Press.
- Çelebioğlu, Â. (1975). Yazıcı Sâlih ve Şemsiyye’si. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1, 171–218. <https://izlik.org/JA58ND54KA>
- Daşdemir, M. (2015). *Oklama yöntemiyle Türkçenin yapısal-işlevsel söz dizimi*. Erzurum, Türkiye: Fenomen Yayınları.
- Develi, H. (2008). *Osmanlı Türkçesi kılavuzu 2*. İstanbul, Türkiye: Kesit Yayınları.
- Efendioğlu, S. (2019). *Mevlânâ Lutfî Gül ü Nevruz (Dil incelemesi-metin ve aktarma-gramatikal dizin-tpkibasım)*. Erzurum, Türkiye: Eser Yayınları.
- Eren, H. (1953). Türk dillerinde metathése. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, 1, 161–180. <https://izlik.org/JA62RR43AC>
- Fehd, T. (2000). İlm-i ahkâm-ı nücûm. In *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Cilt 22, ss. 124–126). İstanbul, Türkiye: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülensoy, T. (2007). *Türkiye Türkçesindeki Türkçe sözcüklerin köken bilgisi sözlüğü*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G., & Boz, E. (2004). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara, Türkiye: Gazi Kitabevi.
- Kâşgarlı Mahmud. (2006). *Divanü Lügati’t-Türk dizini* (Çev. B. Atalay). Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2009). *Türkiye Türkçesi grameri: Şekil bilgisi*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017). *Şeyhoğlu Sadre’d-dîn Mustafa Marzubân-nâme tercümesi Destûr-ı Şâhî*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köktekin, K. (2008). *Eski Anadolu Türkçesi*. Erzurum, Türkiye: Fenomen Yayınları.
- Mutçalı, S. (2014). *Arapça-Türkçe sözlük*. İstanbul, Türkiye: Dağarcık Yayınları.

- Özkan, M. (2017). *Türk dilinin gelişme alanları ve Eski Anadolu Türkçesi*. İstanbul, Türkiye: Filiz Kitabevi.
- Paçacıoğlu, B. (2016). *VIII.–XVI. yüzyıllar arasında Türkçenin sözcük dağarcığı*. İstanbul, Türkiye: Kesit Yayınları.
- Şahin, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara, Türkiye: Akçağ Yayınları.
- Tekin, T. (1975). *Ana Türkçede aslî uzun ünlüler*. Ankara, Türkiye: Hacettepe Üniversitesi Yayınları.
- Tekin, T. (2016). *Orhon Türkçesi grameri*. Ankara, Türkiye: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (2005). *Eski Türkiye Türkçesi: XV. yüzyıl gramer-metin-sözlük*. Ankara, Türkiye: Akçağ Yayınları.
- Timurtaş, F. K. (1983). *Osmanlı Türkçesi grameri: Tarihî Türkiye Türkçesi*. İstanbul, Türkiye: İstanbul Üniversitesi Yayınları.
- Yıldırım, N. (1997). *Farsça dilbilgisi*. Erzurum, Türkiye: Kültür ve Eğitim Vakfı Yayınevi.